

Tarih Dergisi

Turkish Journal of History

Araştırma Makalesi | Research Article

 Açık Erişim | Open Access

Tanzimat Mizahının Son Yayıncısı Teodor Kasap'ın Avrupa'ya Kaçışı ve İstanbul'a Dönüşü

The Last Publisher of Tanzimat Humour Theodor Kasap's Escape to Europe and Return to Istanbul

Gökhan Demirkol¹

¹ Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Sinema Televizyon Bölümü, Çankırı, Türkiye

Öz

Teodor Kasap, 19. yüzyıl Osmanlı entelektüellerinden birisi olmasının yanı sıra oldukça da üretken bir yayıncıdır. Kasap'ı Türk Basın Tarihi açısından önemli bir şahsiyet yapan olgu ise Osmanlı Devleti'nde Türkçe mizah dergiciliğinin yayın standartlarını belirleyen önemli isimlerden birisi olmasıdır. Üretkenliği ve sahip olduğu mizah anlayışı dönemin en önemli mizah dergilerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1877 yılında yayımladığı bir karikatür sebebiyle aldığı üç yıl hapis cezası hem onun hem de Türk mizah dergiciliğinin dönüm noktası olmuştur. Dava sürecinin ardından cezaevine giren Teodor Kasap, kısa bir süre sonra Paris'e kaçmış ve muhalif bir kimliğe bürünmüştür. Teodor Kasap'ın hapis cezası almasından vefatına kadar geçen süre zarfında yaşananlar biyografisi ve Türk basın tarihi açısından önemlidir ancak literatürde bu sürece dair sınırlı bilgi bulunmaktadır. Buradan hareketle çalışma; Kasap'ın cezaevine girmesi ile vefatı arasındaki sürede yaşananları tespit etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca ulaşılan yeni bilgiler ile de Türk Basın Tarihi'ne katkı sağlanması hedeflenmektedir. Betimsel Araştırma motifi ile tasarlanan çalışmada İçerik Analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Teodor Kasap'ın hayatının bu dönemine dair literatürde pek çok eksik ve hatalı bilginin bulunduğu tespit edilmiş ve yeni olgusal veriler ortaya konulmuştur.

Abstract

Teodor Kasap, besides being one of the 19th century Ottoman intellectuals, was also a prolific publisher. What makes Kasap an important figure in terms of Turkish Press History is that he was one of the important figures who set the publishing standards of Turkish humour magazines in the Ottoman Empire. His productivity and sense of humour led to the emergence of the most important humour magazines of the period. The three year prison sentence he received for a cartoon he published in 1877 was a turning point for both Teodor Kasap and Turkish humour magazine publishing. Teodor Kasap, who was imprisoned after the trial process, fled to Paris shortly afterwards and assumed an oppositional identity. What happened between Teodor Kasap's imprisonment and his death is important in terms of his biography and Turkish Press History, but there is limited information about this process in the literature. From this point of view, the study aims to determine what happened between Kasap's imprisonment and his death. In addition, it is aimed to contribute to the Turkish Press History with the new information obtained. Content Analysis method was used in the study designed with Descriptive Research motif. As a result of the study, it has been determined that there is a lot of incomplete and erroneous information in the literature on this period of Teodor Kasap's life and new factual data has been put forward.

Anahtar Kelimeler

Teodor Kasap • Türk Basın Tarihi • Osmanlı Mizah Basını • II. Abdülhamit

Keywords

Teodor Kasap • Turkish Press History • Ottoman Humor Press • Abdülhamit II

“ Atıf | Citation: Demirkol, Gökhan. "Tanzimat mizahının son yayıncısı Teodor Kasap'ın Avrupa'ya kaçışı ve İstanbul'a dönüşü." *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History* 86 (2025): 162-183. <https://doi.org/10.26650/iutd.1576166>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Demirkol, G.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Gökhan Demirkol gokhand06@yahoo.com

Extended Summary

In addition to being one of the most significant intellectual figures of the Ottoman Empire during the nineteenth century, Teodor Kasap was also one of the most prominent publishers of the period, particularly in the field of humour magazine publishing. The primary reason for his distinctive position in the history of the Turkish press is that he pioneered new frontiers and established the benchmarks for humor magazine publishing within the Ottoman Empire. One of the factors that contributed to Kasap's significant position in the history of the Turkish press is the publication of the 'Karagöz in chains' caricature. In this caricature, Karagöz was depicted in chains in order to critique the 12th article of the Kanun-i Esasi pertaining to freedom of the press. This caricature was regarded as a seminal exemplar of the tension between freedom of the press and censorship during this period. As a consequence of this caricature, Kasap was subjected to trial in 1877 on charges of insulting the Constitution and humiliating the government, and was sentenced to a period of three years' imprisonment. Following a six-month incarceration, Teodor Kasap was released on bail and subsequently fled to Paris. The literature on Turkish press history provides only limited information on what happened after Kasap's trial, his escape and his return to Istanbul. Furthermore, the information that is available is incomplete or contradictory. This study aims to determine what happened between Teodor Kasap's escape to Paris and his return to Istanbul. Additionally, it aims to contribute to Turkish press history with the new information obtained. The content analysis method was used in the study, which was designed with the descriptive research motif.

The European press also addressed the issue of Teodor Kasap's three-year imprisonment. The European press was unconvinced by the accusations of 'insulting the Constitution and humiliating the government', which were the reason for the sentence. Instead, they based Teodor Kasap's sentence on facts such as Mithat Pasha's dismissal as grand vizier and his friendship with Namik Kemal, who was arrested for a verse he read. In the context of Turkish press history, Teodor Kasap's conviction is also linked to the closure of humour magazines in the Ottoman Empire in June 1877. The publication of the final issue of Hayal magazine, which he owned, on 30 June 1877 marked the end of Turkish humour magazines being produced in the Ottoman Empire during the nineteenth century.

On 3 October 1877, Teodor Kasap fled to Paris and revealed his dissident identity in the work *Lettres à Son Excellence Said Pacha*. In this work, in which he offered criticism of Abdülhamit II and his advisors, Kasap asserted that the Kanun-i Esasi did not result in the anticipated reforms, that the constitutional order remained merely superficial, and that Abdülhamit II's despotic style of governance had been presented in a constitutional guise. This work, which has not hitherto been the subject of discussion in the literature on Turkish press history, constitutes an important source of information regarding the intellectual foundations of the opposition movement that developed in Europe against Abdülhamit II's regime.

Following the publication of his work, *Lettres à Son Excellence Said Pacha*, Teodor Kasap was compelled to depart from Paris, where he had been pursuing initiatives on behalf of the Ottoman Empire, and relocate to Naples. The year 1878 was a period of significant turmoil for the Ottoman Empire and Abdulhamid II. First, the Çırağan Raid and then the discovery of the Scalieri-Aziz Bey Committee resulted in the opposition to Abdülhamit II being identified as a 'criminalised' formation. This situation resulted in the categorisation of the opposition actions of the exiled Teodor Kasap as 'revolutionary'. In particular, his meeting in Naples with Ali Şefkati, a member of the Scalieri-Aziz Bey Committee, reinforced the perception that Kasap might be involved in any potential opposition to Abdülhamit II and the Ottoman Empire. Consequently, an investigation was initiated by the Ottoman authorities, targeting both Kasap and Şefkati. In Naples, Kasap and Şefkati initiated the publication of the newspaper *İstikbal* on 26 October 1879. This newspaper constituted a significant development in the opposition movement that had emerged in Europe against the rule of Abdülhamit II.

In 1879, Teodor Kasap was granted clemency through a petition submitted by his wife to Abdülhamit II and returned to Istanbul in 1880. Following his return to Istanbul, Kasap was appointed to the Palace library and remained in the publishing sector until the end of his life.

Teodor Kasap (d. 25 July 1897) is regarded as one of the most significant publishers of Ottoman humour magazines. However, he is erroneously referred to as 'the first humour magazine publisher' in Turkish Press History. His humour magazines, *Diyojen*, *Çingiraklı Tatar* and *Hayal*, are not only seminal works of the period in the field of humour magazine publishing, but also form a prominent part of the canon of Turkish press history, having set the standards for such publications. Following his release on bail following a three-year prison sentence, Teodor Kasap fled to

Europe, where he died at the age of 63. The final two decades of his life were shaped by his relationship with Abdülhamit II. The study has revealed that the nature and process of this relationship has not been sufficiently analysed in the existing literature on Turkish press history. Furthermore, the existing information on this topic is unreliable. The principal cause of this state of affairs is the reiteration of erroneous and inadequate data without substantiation. For instance, three distinct dates are presented in the existing literature as the date of Teodor Kasap's demise. However, none of these dates are accurate. It is of the utmost importance that a significant number of these data points be revised and corrected in order to present a comprehensive history of the Turkish press. Furthermore, the study has revealed new information regarding the date of Teodor Kasap's escape to Paris, the content of the book he published in Paris, the process and date of his return to Istanbul, and the cause of his death.

Giriş

Kanun-i Esasi'nin 23 Aralık 1876'da ilanı ile Osmanlı Devleti'nin bir hukuk devleti olması yolunda önemli bir adım atılmıştır. Bu süreçteki en önemli yenilik ise padişahın egemenlik yetkilerinin yasama, yürütme ve yargı fonksiyonları arasında bölüştürülmesidir.¹ Bu bölüşüm içerisinde ilk Osmanlı Parlamentosu'nun yasama faaliyetlerini yürütecek olması² Kanun-i Esasi'den beklentilerin yüksek olmasına yol açmıştır ki basın da bu yüksek beklenti içerisinde olan kurumlardandır. “Matbuat kanun dairesinde serbesttir” ibaresini içeren 12. maddesi ile Kanun-i Esasi, basının işlevselliğini kâğıt üzerinde hukuki bir mevzuata dayandırmasına karşın uygulamada var olan çelişkili yapı basının yeni anayasadan beklentisinin temelini oluşturmaktadır. 1864 yılında yürürlüğe giren Matbuat Nizamnamesi ilk basın yasasıdır. Ancak 1867 yılında Sadrazam Ali Paşa tarafından yayınlanan Kararname-i Âli basınla alakalı geçerli hukuki mevzuat olarak uygulanmaktadır. Osmanlı basını açısından Kanun-i Esasi'nin ‘tanımladığı’ mevzuatın Matbuat Nizamnamesi mi yoksa Kararname-i Âli mi olduğu muallaktır. Mevcut belirsizliği derinleştiren ise yine Kanun-i Esasi'dir. Yürürlükte olan bir mevzuatın kaldırılana veya değiştirilene kadar geçerli olduğunu hükme bağlayan 118. maddeye³ göre basınla ilgili geçerli mevzuatın Kararname-i Âli olması dönem basınının hürriyet düşlerini kabusa çevirmektedir ki bu durumu dile getiren tek kişi Teodor Kasap'tır. Sahibi olduğu *Hayal* dergisinin 319. sayısında elleri ve ayakları zincirlenmiş Karagöz karikatürü ile basının içinde bulunduğu mevzuat dilemmasını ortaya koyan Kasap, bu karikatür sebebiyle yargılanmış, Kanun-i Esasi'yi küçük düşürdüğü ve hükümeti aşağıladığı gerekçesiyle üç yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.⁴ Bir süre cezaevinde kaldıktan sonra kefaletle serbest kalan Kasap ilk fırsatta Avrupa'ya kaçmıştır.

Bu çalışma; Tanzimat mizahının son yayıncısı Teodor Kasap'ın cezaevine girmesi, Avrupa'ya kaçışı ile İstanbul'a dönüş sürecini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Literatürde sınırlı ya da çelişkili bilgi bulunan bu sürecin irdelenmesi Türk Basın Tarihi ve Türk Mizah Basınının tarihsel seyrine ilişkin olgusal bilgilerin teyidi ve eksik hususların giderilmesi açısından önemlidir ki çalışma bu açıdan da yeni bilgiler ile Türk Basın Tarihi literatürüne katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda çalışma; “Teodor Kasap'ın cezaevine girmesi ile Avrupa'ya kaçışı arasında neler yaşanmıştır?”, “Teodor Kasap'ın Avrupa'daki faaliyetleri nelerdir?”, “İstanbul'a dönüşü ve sonrasında neler yaşanmıştır?” sorularına cevap aramaktadır. Betimsel araştırma motifi ile tasarlanan çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda konuyla ilgili arşiv kayıtları, haber metinleri, hatıratlar ve akademik çalışmalar analiz birimi olarak belirlenmiş ve veri toplama yöntemi olarak da literatür taraması tekniği kullanılmıştır.

1. Cezaevinde Bir Yayıncı

Türkçe *Hayal* ve Rumca *Momos* dergilerinde yayımlanan “zincirli Karagöz” karikatürü için Teodor Kasap'a açılan dava 28 Şubat 1877 tarihinde başlamış ve 29 gün sürerek 29 Mart 1877 tarihinde sona ermiştir.⁵ Dönem

¹Bülent Tanör, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, I, İstanbul 1985, 22.

²19 Mart 1877 (4 Rebiülevvel 1294) tarihinde Meclis-i Mebusan'ın açılışında okunan II. Abdülhamit'in nutkunda mecliste görüşülecek tasarılar; Meclis'in iç tüzüğü, Seçim Kanunu, illerin ve Nahiyelelerin İdare Kanunu, Belediye Daireleri Kanunu, Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu, Mahkemelerin Teşkilatı, Hakimlerin Terfi ve Emeklilikleri, Memurların Vazifeleri ve Emeklilik Kanunları, Basın Kanunu, Sayıştay Kanunu ve geçen yılın Bütçe Kanunu şeklinde sıralanmıştır. Bkz. Ahmet Mithat, *Üss-i İnkılap*, Takvim-i Vekayi Matbaası, II, İstanbul 1295, 396.

³“elyevm düstürü'l-amel bulunan nizâmat ve teâmül ve âdât ileride vaz' olunacak kavânin ve nizâmat ile tâ'dil veya ilgâ olunmadıkça mer'iyü'l-icrâ olacaktır.” Bkz. “Kanun-i Esasi”, *Düstur*, Tertip I, IV, 20.

⁴Gökhan Demirkol, “Zincirli Hürriyet: Teodor Kasap'ın Kanun-i Esasi ile İmtihani”, *Belgi Dergisi*, sayı 25 (2023), s. 227.

⁵Demirkol, a.g.m., s. 227. Jeltjakov, Server İskit'e atfen davanın iki ay sürdüğünü belirtir. Bkz. A. D. Jeltjakov, *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara 1979, s. 95. Ancak Server İskit'in eserinde böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, Ankara 1943, s. 69. Sadece resmi ilam incelendiğinde davanın toplam 29 gün sürdüğünü görülebilir.

gazetelerinden *Ceride-i Havadis*⁶, *Vakit*⁷, *Stamboul*⁸, ve *La Turquie*⁹ dava sonucuna sayfalarında yer verirken mahkeme sürecini aktaran ve gerekçeli kararı içeren resmi ilam ise 4 Nisan 1877 tarihinde *Basiret*¹⁰, *Vakit*¹¹ ve *Takvim-i Vekayi*¹² gazetelerinde yayımlanmıştır.

Teodor Kasap'ın bir karikatür sebebiyle üç yıl hapis cezası alması yabancı basının da ilgisini çekmiştir. Fransız *Le Temps*, İstanbul muhabirine dayandırdığı haberinde olayı öncelikle basın özgürlüğü perspektifinden ele alır. 1867 yılında Girit isyanı sebebiyle yürürlüğe konan Kararname-i Âlî'nin hala yürürlükte olması ve basını zor durumda bırakmasına vurgu yapan gazete, Kanun-i Esasi'nin 12. maddesi ile bu durumun çeliştiğini ve bu çelişkinin de Teodor Kasap tarafından dile getirildiğini belirtir: "(...) *Hayal gazetesinde Türk tiyatrosunun iki efsanevi karakteri Karagöz ile suç ortağı Hacivat'ı tasvir eden bir çizim yayınlandı. Karagöz'ün elleri ve ayakları zincirlenmiştir. Hacivat ona seslenir: 'Ne haldesin benim zavallı Karagöz'üm? - Sessiz ol' diye cevap verir Karagöz. 'Ben yasalar çerçevesinde özgürüm' (...)'*"¹³. Gazete bu karikatürün basın özgürlüğünü teminat altına alan Kanun-i Esasi ile alay ettiği ve bunun da padişah ile alay etmek anlamına geldiğine karar veren mahkemenin Kasap'ı üç yıl hapse mahkûm ettiğini aktarır. *Le Temps* mahkemeden böyle bir sonuç çıkmasında Mithat Paşa'nın azil sürecinin¹⁴ etkili olduğu görüşündedir ki Kasap, Mithat Paşa'nın azledilmesinden sonra onu ikna etmeye yönelik adımlar atılmasına rağmen Mithat Paşa'nın aleyhinde yazı kaleme almaya direnmiş ve bu durum da Kasap'ın pek çok düşman edinmesine yol açmıştır.¹⁵ *Le Temps* gazetesinin metni *La Figaro*¹⁶ ve *Le Gaulois*¹⁷ gazeteleri tarafından kısaltılarak iktibas edilir. Dönemin ünlü mizah dergisi *Le Charivari* ise Teodor Kasap'ın "iğneleyici" bir karikatür sebebiyle üç yıl hapse mahkûm edildiğini okuyucularına aktarır.¹⁸ Fransız basını içerisinde en ilginç yorum ise *L'indépendant* gazetesinde yer alır. Kasap'ın gazetesinde yayımladığı bir karikatür sebebiyle "kapalı kapılar ardında" yargılanarak üç yıl hapse mahkûm edildiğini aktaran gazete; "*Neden onu kaziğe oturtmuyorsunuz?*"¹⁹ ifadesiyle karara kinayeli bir eleştiri getirir.

⁶*Ceride-i Havadis*, no. 3355, 31 Mart 1877, s. 2.

⁷*Vakit*, no. 510, 30 Mart 1877, s. 1-2.

⁸"Delit de Press", *Stamboul*, 31 Mart 1877, s. 1.

⁹"Nouvelles du jour", *La Turquie*, 31 Mart 1877, s. 1.

¹⁰Resmi ilam *Basiret* gazetesinde üç farklı tarihte yayımlanır; "Hayal Gazetesi Muhakemesine Dair Olan Karar Suretidir", *Basiret*, no. 2057, 5 Nisan 1877, s. 3; "Hayal Gazetesi Muhakemesine Dair Olan Karar Suretinden Mâba'd", *Basiret*, no. 2058, 6 Nisan 1877, s. 2-3; "Hayal Gazetesi Muhakemesine Dair Olan Karar Suretinden Mâba'd", *Basiret*, no. 2059, 8 Nisan 1877, s. 2.

¹¹"Hayal Gazetesi Muhakemesine Dair Olan Karar Suretidir", *Vakit*, no. 516, 4 Nisan 1877, s. 2-4.

¹²"Hayal gazetesi Sahib-i İmtiyazı Teodor Efendi Aleyhinde Dersaadet Ceza Dairesinden Verilen Kararın Suretidir", *Takvim-i Vekayi*, no. 1878, 4 Nisan 1877, s. 4-8.

¹³*Le Temps*, no. 5837, 11 Nisan 1877, s. 2.

¹⁴Teodor Kasap'ın mahkûmiyet kararının açıklandığı 29 Mart 1877 tarihi itibarıyla İstanbul'da siyasi hava gergindir. Kanun-i Esasi'yi hazırlayan Mithat Paşa 5 Ocak 1877'de sadrazamlıktan azledilerek İzzeddin vapuru ile Brindisi'ye gönderilmiştir. Bkz. II. Abdülhamid'in İlk Mâbeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hâtirâtı 1876-1887, haz. Davut Erkan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, II, Ankara 2022, 163. Teodor Kasap'ın arkadaşı, Şura-yı Devlet azası Namık Kemal ise bir toplantıda okuduğu iddia edilen "Bâde arak tükendi sâki getir müselles / Eşşey'ü lâ yüsennâ illa ve kad yüselles" beyti sebebiyle tutuklanmıştır. Beytin ikinci mısrası "bir şey iki kere tekrerrür etti mi üçüncü defa da tekrerrür eder" anlamına gelmektedir. Bu mısradan II. Abdülhamit'in de önceki iki sultan gibi tahtan indirilebileceği imasının yapıldığı yorumlanmıştır. Bkz. İhsan Sungu, *Namık Kemal*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, s. 23; *Namık Kemal'in Husûsi Mektupları II*, haz. Fevziye Abdullah Tansel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 10-13.

¹⁵*Le Temps*, no. 5837, 11 Nisan 1877, s. 2.

¹⁶"Paris au jour le jour", *La Figaro*, no. 101, 11 Nisan 1877, s. 3.

¹⁷*Le Gaulois*, no. 3097, 13 Nisan 1877, s. 3.

¹⁸Paul Parfait, "Cronique de jour", *Le Charivari*, 12 Nisan 1877, s. 2. Bu yazı *La France* gazetesini tarafından da yayımlanmıştır. Bkz. "L'esprit des autres", *La France*, 15 Nisan 1877, s. 4. Parfait'in kaleme aldığı bu metnin ilginç kısmı ise Kasap'ın Fransa'ya gidiş hikayesidir. Alexandre Dumas bir sabah büyük hayranı olduğunu yazan "Kasapoğlu" imzalı bir mektup alır. Bu hayranı Fransızca öğrenmek için Dumas'dan kitaplarını kendisine göndermesini istemektedir. Dumas bu mektuba "gelin ve alın" cevabını verir ve zarfın içerisinde de seyahat masrafları için bir miktar para ekler. Fransa'ya gelen Kasap'ı bir yatılı okula yerleştiren Dumas, eğitimi tamamladıktan sonra ona evini açar ve Kasap da uzun süre onun sekreterliğini yapar. *Le Charivari*'nin aktardığı bu bilgi Türk Basın Tarihi literatüründe konuyla ilgili var olan bilgi ile çelişmektedir. Bu noktada konunun tekrar değerlendirilmesi gerekmektedir.

¹⁹"Informations", *L'indépendant*, 13 Nisan 1877, s. 2.

İngiliz *The Western Times* gazetesi de hükümet aleyhinde bir karikatür yayımladığı için Teodor Kasap'ın üç yıl hapis cezası aldığını aktarır.²⁰ *The Manchester Courier* ise Türk hapishanelerini konu edinen bir makalede Mithat Paşa'nın arkadaşı olan Teodor Kasap'ın "aptalca bir karikatür" yüzünden üç yıl hapse mahkûm edildiğini yazar.²¹

Alman basını da cezanın gerekçesine odaklanmıştır. *Kölnische Zeitung* gazetesi "(...) Abdülhamit'in, Mithat'ın sürgünüyle birlikte özgürlük ve adaletin de sürgün edilmediğinin kanıtı olarak Kasap'ın affını sağlayacağını umuyoruz (...)"²² yorumu yaparken *Schwäbischer Merkur* gazetesi "(...) Türk mahkemelerinin bu eşi benzeri görülmemiş kararı en azından yüce gönüllü bir merhamet eylemiyle bozulur ve böylece halk üzerinde bıraktığı kötü izlenim silinir (...)"²³ ifadesiyle çözüm noktası olarak II. Abdülhamit'i işaret eder. Davanın karara bağlanmasından yaklaşık bir ay sonra *Münchener Tagblatt* gazetesi konuyu tekrar gündeme getirerek "Türklerin artık bir anayasası var ve bu nedenle basın özgürlüğüne de sahipler; ancak görünen o ki muhtemelen çabuk yıpranmaması için basın özgürlüğünü pek kullanmıyorlar (...)"²⁴ ifadesiyle dava konusu karikatürün bir reproduksiyonunu yayımlar.²⁵

Avrupa basınında davaya ilişkin metinler incelendiğinde hapis kararının gerekçesi olan "padişahın eseri olan Anayasa ile alay eden, padişah ile alay etmiştir" yargısının gerçekçi bulunmadığı öne çıkmaktadır. Dönemin siyasi gelişmeleri üzerinden bir yaklaşım ile özellikle Mithat Paşa'nın azliyle Kasap'ın sabık sadrazam hakkında yazı kaleme almaması arasında ilişki kurularak dava ve sonucunun "siyasi" bir manevra olduğu inancının yaygın olduğu gözlemlenmektedir.

Dönemin İstanbul basınında mahkeme kararı ve resmi ilam dışında herhangi bir yoruma yer verilmemiştir. Ancak sürece dair "resmi söylem" kabul edilebilecek cümleler Teodor Kasap'ın da arkadaşı olan ve II. Abdülhamit döneminin tarihini yazmakla görevlendirilen Matbaa-ı Âmire Müdürü Ahmet Mithat Efendi'ye aittir:

"(...) bu babda efkâr-ı acizânemizi açıktan açığa arz ve ityana kendimizi mezun gördüğümüzden işin şu cihetini izah eyleyelim ki heyet-i mebusan mizah gazetelerinin lağvına dair zikr olunan nizam layihasında münderic fıkrayı kaldırmak için gösterdiği ısrarı lüzumsuz yere göstermiştir. Vakı'a şu ısrar hürriyet-i matbuatın bu cihetini de muhafaza gayretine mebni bulunduğu cihetle zâhiren taht-ı mâzûriyette görülür ise de şimdiye kadar neşr olunan birkaç mizah gazetesinin halkı eğlendireyim der iken Kanun-i Esasi'yi tahkir gibi hem yazarlarca hem okuyanlarca ve hem de bilhassa devletçe mazarrat-ı bî-nihâyesi görüldüğünden ve bu ise terakkiyât-ı fıkriyye ve kalemiyyemizin henüz buna müsaid olacak bir dereceye varmamasından neş'et eylediğinden (...)"²⁶

Teodor Kasap'ın davasının gerekçeli kararı her ne kadar 4 Nisan 1877 tarihinde yayımlansa da karar 29 Mart 1877 Perşembe günü Dersaadet Merkez Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi'nde²⁷ sanığa okunarak tebliğ

²⁰"Constantinople News", *The Western Times*, 11 Nisan 1877, s. 6.

²¹"A Turkish Prison", *The Manchester Courier*, 18 Nisan 1877, s. 7.

²²*Kölnische Zeitung*, no. 98, 9 Nisan 1877, s. 2.

²³*Schwäbischer Merkur*, no. 85, 11 Nisan 1877, s. 3.

²⁴"Türkische Witze", *Münchener Tagblatt*, no. 34, 10 Haziran 1877, s. 1.

²⁵Bu reproduksiyon *Hayal*'in karikatürünün Avrupa basınında ikinci kez boy göstermesidir. Karikatür ilk kez 19 Mayıs 1877'de Fransız *L'Illustration* dergisinde yer alır. Bkz. Orhan Koloğlu, *Türkiye Karikatür Tarihi*, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005, s. 36.

²⁶Ahmet Mithat, a.g.e., s. 238.

²⁷Bazı kaynaklar davanın Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de görüldüğünü belirtmektedir. Bkz. M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2005, s. 247; M. Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1970, s. 13; Enis Tahsil Til, *Gazeteler ve Gazeteciler*, haz. İbrahim Şahin, Cümle Yayınları, Ankara 2015, s. 528; İskit, a.g.e., s. 69. Çapanoğlu ve Til bu bilgiyi aktarırken "matbuat suçları için teşekkül eden" ibaresini de kullanmışlardır. Resmi ilamdan anlaşılacağı üzere dava Dersaadet Merkez Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi'nde görülmüştür. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de görüldüğü bilgisi büyük ihtimalle kararın 1864 Matbuat Nizamnamesi'ne dayandırılmasından kaynaklı yanlış bir çıkarımdır. Şöyle ki; 1864 Matbuat Nizamnamesi'nin 34. maddesi, Nizamname'nin 15, 16, 17, 19, 21 ve 24. maddelerinde tanımlanmış suçlar için önce bir tahkikat komisyonu oluşturulmasını ve suç unsuru tespit edilirse konunun Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye sevk edilmesini hüküm

edilir. Kararda, sanığın istinaf davası açabileceği de belirtilir.²⁸ Duruşma sonrası Kasap tutuklanarak cezaevine gönderilir. Bu durum özellikle Fransız basınında “(...) hüküm giydikten sonra ailesiyle vedalaşmasına izin verilmeden hapsedilmiştir.”²⁹ cümlesiyle aktarılmıştır. Üç yıllık hapis cezasını 29 Mart 1877 Perşembe gününden itibaren çekmeye başlayan Kasap, aynı tarihte istinaf davası da açmıştır.³⁰

Davalı tarafın sürece dair düşüncelerini ise *Hayal* dergisinin son muharriri Mehmet Ata Bey şu şekilde aktarır:

(...) biz bu davaya pek ehemmiyet vermiyorduk. Bir ceza-i nakdi ile, nihayet bir iki hafta haps ile kapanır sanıyorduk. Hususiyle uzun sürdürülebilir diyorduk. Öyle olmadı. Öyle olmadı (...) son karar mahbusan temyiz olunabilmek üzere Kasap Efendi hapse atıldı. Bir akşam üzeri matbaaya uğradığımda (şimdiki Atı Matbaasının alt tarafındaki matbaa idi) Mihran Efendi bu haberi bana kemal-i telaş ve heyecan ile verdi. İnanmadım. Mihran Efendi ‘ne söylüyorsun? Ben hapishaneden geliyorum. Kasap evinden yatak yorgan ısmarladı. Yarın da seni hapishanede göreceğim’ dedi (...)³¹

Teodor Kasap'ın tutuklanması üzerine *Hayal*, 21 gün yayımlanmamıştır.³² 28 Nisan 1877 tarihinde 341 numarasiyla yeniden okuyucu ile buluşan dergideki tek değişiklik imza kısmında “Teodor Kasap”ın yerine “sahib-i imtiyaz vekili Evistratyos Espartidis” ibaresinin yer almasıdır. Bu vekil imtiyaz sahibi hakkında var olan tek bilgi Rumca *Momos* dergisinin yazarı olduğudur.³³ *Hayal*, 30 Haziran 1877 tarihli son sayısına kadar Spartidis'in imzasıyla yayımlanmıştır.

Kasap'ın cezaevindeki hayatına dair literatürdeki bilgi sınırlıdır. Mehmet Ata, Kasap'ın “(...) mer'iyü'l-hatır odası denilen az karanlık, hiç rüzgâr almaz, az kokulu büyük bir odada (...)”³⁴ kaldığını aktarır. Gallange ise konuyla ilgili farklı bir bilgi vermektedir: “(...) Cassape tutuklandığında yeraltı zindanlarından birine atılmıştı, ama bu hapsin onun üzerinde o kadar korkunç ve ani bir etkisi oldu ki, üç günün sonunda üst hücrelerden birine çıkarılmak zorunda kaldı (...).”³⁵ *The Manchester Courier* gazetesinde yer alan bir köşe yazısında ise Teodor Kasap ile Namık Kemal'in, iki kız kardeşin katili kahveci Vasili ve ortağı Çerkez gibi “canavarlar” ile birlikte cezalarını çektikleri belirtilmektedir.³⁶ Benzer bir bilgi *The Bradford Daily Telegraph* gazetesinde de yer alır: “(...) Cassape'nın 15 yıl ağır hapis cezasına çarptırılan bir suikastçıyla birlikte rutubetli ve kokuşmuş

altına almaktadır. Bkz. “Dersaadet'te ve Memâlik-i Şahanede tab' u neşr olunan her nev gazete ve evrâk-ı havâdis-i mülkiye ve politikkiye tab' u neşri hakkında bu kere tanzim olunan nizamnamedir”, *Düstur*, Tertip I, II, 226. Bu usulün uygulanmamış olması dava sürecinde Teodor Kasap'ın avukatı Simon Efendi tarafından da dile getirilmiştir. Bkz. Demirkol, a.g.m., s. 223-224.

²⁸Vakit, no. 510, 30 Mart 1877, s. 1-2; “Hayal gazetesi Sahib-i İmtiyazı Teodor Efendi Aleyhinde Dersaadet Ceza Dairesinden Verilen Kararın Suretidir”, *Takvim-i Vekayi*, no. 1873, 4 Nisan 1877, s. 8; “Hayal Gazetesi Muhâkemesine Dair Olan Karar Suretinden Mâba'd”, *Basiret*, no. 2059, 8 Nisan 1877, s. 2; “Hayal Gazetesi Muhakemesine Dair Olan Karar Suretidir”, *Vakit*, no. 516, 4 Nisan 1877, s. 4.

²⁹“Paris au jour le jour”, *La Figaro*, no.101, 11 Nisan 1877, s. 3; *Le Temps*, no. 5837, 11 Nisan 1877, s. 2; *Le Gaulois*, no. 3097, 13 Nisan 1877, s. 3.

³⁰*Ceride-i Havadis*, no. 3355, 31 Mart 1877, s. 2.

³¹Mehmet Ata, “Memalik-i Osmaniyyede Sansürün Tarihi”, *İkdam*, no. 7846, 15 Aralık 1918, s. 2.

³²*Hayal* dergisinin kapanması konusunda en ilginç yorumu Cemal Kutay yapmıştır: “(...) karikatürü (...) neşretmiş ve ertesi gün kapatılmış, hemen hemen bütün kadrosu, müretteplerine varıncaya kadar uzun sorgulardan sonra mahkeme huzuruna çıkarılmış, kal'abendlik (ağır hapis), sürgün cezalarına uğratılmıştır (...).” Bkz. Cemal Kutay, *Nelere Gülerlerdi?*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 102. Karikatürün yayımlanması sonrasında derginin tamamen kapanmadığı ve kadrosunun cezalandırılmadığı mevcut literatür tarafından ortaya konulmuştur. Bu noktada Kutay'ın aktardıkları yanlıştır.

³³Mehmet Ata, a.g.m., s. 2. Spartidis'in imtiyaz sahibi vekili olabilmek için verdiği kefalet senedi hakkında bkz. BOA, HSD. CB., nr. 2/9. *Hayal* dergisindeki imtiyaz sahibi değişikliğinden bahseden kaynaklarda da Efstratios Spartidis hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Stranis Tarinas, “Kasapoğlu (Kasap), Theodore”, *Yunan Basın Ansiklopedisi 1784-1974*, 2008, II, 530; Stranis Tarinas, “İstanbul'daki Türk Gazetelerinin Yunanlı Editörleri ve Gazetecileri”, *Yunan Basını 1784'ten Günümüze, Tarihsel ve Kuramsal Yaklaşımlar, Uluslararası Konferans Bildirileri*, ed. Loukia Droulia, Atina 2005, s. 129.

³⁴Mehmet Ata, a.g.m., s. 2.

³⁵A. Gallage, *Two years of the Eastern Question*, Samuel Tinsley, II, London 1877, 351-352.

³⁶“A Turkish Prison”, *The Manchester Courier*, 18 Nisan 1877, s. 7.

*bir hücreye konulduğu söylendi (...).*³⁷ Mehmet Ata'nın aktardıkları dikkate alındığında Gallange ve İngiliz basını tarafından kaleme alınanların pek de gerçekçi olmadığı söylenebilir. Bu yargıyı destekleyen bir diğer kaynak ise Ağustos 1877 tarihli Namık Kemal'in Midilli'den Kasap'a yazdığı mektupta yer alan; "(...) Kasap, Habshâne-i Umumi'nin bir köşesinde otursun; hem de o köşe, mer'iyü'l-hâtır köşesi olsun!? (...)"³⁸ ibaresidir. Teodor Kasap'ın cezaevindeki yaşantısına dair literatürün aktardığı tek olumsuzluk Namık Kemal ile görüşmesinin yasaklanmasıdır: "(...) evvelleri Kasap ile Kemal Bey hapishanede her vakit görüşebilirlerdi. Ben de bu müsaadeden istifade ederdim. Sonraları men olundu. Bizim gibi Kasap için hapishaneye gidenlerin de Kemal Bey ile mülakatına müsaade edilmez oldu (...)." ³⁹ İkiliğin görüşmesinin yasaklanmasına sebep olarak *The Bradford Daily Telegraph* gazetesi Kasap'ın İstanbul ve Pera gazetelerine gizlice gönderdiği yazılara Namık Kemal'in yardım ettiği şüphesini göstermektedir.⁴⁰

Teodor Kasap cezaevinde daha bir ayını tamamlamadan 24 Nisan 1877'de Osmanlı-Rus Savaşı patlak verir. Savaşın ilk kurbanı ise basın olur: "*Devlet-i Âliyye muharebe halinde bulunduğundan elyevm mer'iyü'l-icra olan matbuat nizamname-i hümayunu ahkâmının yeni emre değın tatiliyle memalik-i mahrusa-i şahanede tab u neşr olunan evrak-ı havadisın lede'l-icab bilâ-muhâkeme tatil ve ilgasından ibaret olan usûl-i zecriyyenin kaide-i ittihazına Bâbîâlî'ce karar verilmiş olmakla ilan-ı keyfiyete ibtidar kılındı.*"⁴¹

Kasap'ın ilk duruşmasının ardından Kararname-i Âli iptal edilmiş, geçerli hukuki mevzuat 1864 Matbuat Nizamnamesi olmuştur. Ancak bu ilanla basına ilişkin yürürlükte hukuki bir mevzuat kalmamış, gazetelere icap eden durumlarda mahkeme kararı olmaksızın tatil ve kapatma cezası verilebilir hale gelmiştir.⁴² Bu ilandan dört gün sonra Meclis-i Mebusan'da yeni Matbuat Nizamnamesi görüşülmeye başlanmış ve 9 Mayıs 1877'de görüşmeler tamamlanmıştır. 24 Mayıs 1877'de ise İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilerek "hükümet-i mülkiye"nin yetkileri "hükümet-i askeriyye"ye devredilmiştir. Sıkıyönetim süresince hükümet-i askeriyye; "(...) tahdiş-i ezhânı mûcib havadis neşreden gazeteleri ve neşriyatı iptal (...)"⁴³ edebilecektir. Bu gelişmeler yaşanırken Teodor Kasap İstinaf Mahkemesi'nde 11 Haziran 1877 Pazartesi günü ikinci kez duruşmaya çıkmıştır.⁴⁴

1877 Haziran ayı Tanzimat dönemi Türkçe mizah basını açısından önemli bir tarihtir. Bu ay içerisinde *Hayal* ve *Çaylak* dergileri kapanmış, böylelikle Osmanlı topraklarında yayınlanan Türkçe mizah dergisi kalmamıştır. İlk olarak Mehmet Tevfık'ın *Çaylak* dergisi kapanır. 26 Haziran 1877 tarihli 162. sayısında kapatmaya dair herhangi bir ihtar yer almamasına karşın nüshanın yayımlanmasından on gün sonra Mehmet Tevfık, *Basiret* gazetesinde verdiği bir ilanla mizah dergisinin kapandığını ve ciddi bir gazete olarak yeni bir isimle yayımlanacağını duyurur: "*Bir zamandan beri neşretmekte olduğum Çaylak gazetesinin mesleği ciddiye tahvil ve nâmı Osmanlı'ya tebdil olunmuş ve idare ve matbaası Basiret idaresiyle matbaası taahhüdü indinde bulun-*

³⁷"Turkish Treatment of Prisoners", *The Bradford Daily Telegraph*, 5 Mayıs 1877, s. 3.

³⁸Namık Kemal'in *Husûsi Mektupları II*, s. 24

³⁹Mehmet Ata, a.g.m., s. 2. Teodor Kasap ile Namık Kemal'in görüşmesini Elfenbein; "ikili gece gündüz birbirlerinin hücrelerinde kalmaya başladı" cümlesiyle aktarır ancak kaynak belirtmez. Bkz. Madeleine Elfenbein, *No Empire for Old Men: The Young Ottomans and the World, 1856-1878*, The University of Chicago, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Chicago 2017, s. 169.

⁴⁰"Turkish Treatment of Prisoners", *The Bradford Daily Telegraph*, 5 Mayıs 1877, s. 3.

⁴¹"Resmî", *Basiret*, no. 2081, 3 Mayıs 1877, s. 1; "Resmî", *Vakit*, no. 542, 3 Mayıs 1877, s. 2. 1864 Matbuat Nizamnamesi'nin askıya alınmasını haber yapan Fransız *Gazette de Lorraine*, haber metninde Teodor Kasap'ın "tamamen zararsız bir karikatür" yayımladığı için bu yasaya göre üç yıl hapis cezası aldığına vurgu yapar. Bkz. *Gazette de Lorraine*, 19 Mayıs 1877, s. 2.

⁴²1864 Matbuat Nizamnamesi'nin hangi tarihte tekrar yürürlüğe girdiği belirsizdir. Ancak 5 Temmuz 1879 tarihli resmi ilanda *El-Cevaib* gazetesine verilen 6 aylık kapatma cezasına dayanak olarak hem Matbuat Nizamnamesi hem de 3 Mayıs 1877 tarihli ilan gösterilmiştir. Bkz. "Matbuat İdare-i Behiyyesi Canibinden El-Cevaib Gazetesi İdarehanesine Gönderilmiş Olan Tatilnamenin Tercümesi", *Vakit*, no. 1296, 5 Temmuz 1879, s. 2.

⁴³İlanın tam metni için bkz. "İlan-ı resmî", *Basiret*, no. 2103, 25 Mayıs 1877, s. 1; "İlan-ı resmî", *Vakit*, no. 564, 25 Mayıs 1877, s. 1; "İlan-ı resmî", *Ceride-i Havadis*, 25 Mayıs 1877, s. 1.

⁴⁴*Ceride-i Havadis*, no. 3419, 13 Haziran 1877, s. 4.

muş olduğundan bi-lutfihi teâlâ devamını temin edecek bazı esbâbın istihsalıyla yakında neşr edilecektir.”⁴⁵ 30 Haziran 1877 tarihli 368. sayısında *Hayal* dergisi de tıpkı *Çaylak* gibi herhangi bir ihtarda bulunmadan kapanır.⁴⁶ Ancak *Hayal*'in bu sayısında yer alan bir ilan üstü örtülü de olsa derginin yayın hayatını sona erdirdiğini ima etmektedir: “İstikbal ve *Hayal* matbaası dağıtılmış olduğundan mevcut olan Türkçe ve Rumca huruf ile ayaklı hurufat kasaları ve çiçek vesaire misillü enva' tezyinat ve kuşlu tabir olunur bir el tezgâhı ve sair gûna matbaa alet ve edevatı ekserisi cedid olduğu halde gayet ehven fiyatla gerek toptan ve gerek ayrı ayrı fûruht olunacağından almak ve görmek isteyenlerin Bâbîâli caddesinde 28 numrolu (*Mihran*) matbaasına müracaat eylemeleri ilan olunur.”⁴⁷

Tüm matbaa gereçlerini satışa çıkararak yayın hayatını sonlandıran *Hayal* dergisinin 368. sayısı aynı zamanda 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında yayımlanmış son Türkçe mizah dergisi nüshası olma özelliğini taşımaktadır. Bu ilan 5 Temmuz 1877 tarihinden başlayarak farklı tarihlerde altı kez *Basiret* gazetesinde de yer almıştır.⁴⁸ Literatürde *Hayal* dergisinin kapanmasına ilişkin olarak bir metin yayımladığı bilgisi bulunmaktadır: “Aldığımız bir ihtarname üzerine şimdi âlem-i fenaya veda etmekliğimiz lazım geliyor. Allah rahmet eylesin, iyi adamdı deyiniz. Sakın ağlamayınız, gülünüz. Bu dünya kimseye baki değildir. Canım boğazıma gelmiş olduğu halde bile herkese selamda kusur etmek istemem. İşte sesim kısılmaya başladı. Ca....nım....çı....kı....yor... çık....dı!”⁴⁹ Bazı kaynaklar bu metnin *Hayal* dergisinin son sayısında yer aldığını aktarır.⁵⁰ Ancak derginin son sayısında böyle bir metin yer almamaktadır. Bazı kaynaklar da derginin bir ilave ile bu metni yayımladığını belirtir.⁵¹ Turgut Kut ise söz konusu ilavenin 6 Ağustos 1877 tarihinde yayımlandığını ifade eder.⁵² Söz konusu ilaveye arşivlerde rastlanmadığı için bu bilgi teyit edilememektedir.

Hayal dergisinin kapanma sürecine ilişkin literatürde var olan bir diğer bilgi ise; II. Abdülhamit'in Kasap'a *Hayal* yerine *Nâşir* ismiyle günlük bir gazete çıkarma izni⁵³ ve bunun için de bir miktar para⁵⁴ verdiğidir. Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir belge süreci genel olarak doğrulamaktadır. 22 Temmuz 1877 tarihli belgede Türkçe mizah dergileri *Hayal* ve *Çaylak*'ın günlük gazeteye çevrilmesi, *Çaylak*'ın isminin *Osmanlı*, *Hayal*'in isminin de *Nâşir* olmasını imtiyaz sahiplerinin kabul ettiği ancak masraflar için bir miktar para talebinde bulundukları ve uygun görülürse imtiyaz sahiplerine 10.000'er kuruş verileceği ifade edilmektedir.⁵⁵ Aynı

⁴⁵ *Basiret*, no. 2140, 5 Temmuz 1877, s. 1.

⁴⁶ Bir çalışmada, *Hayal*'in 19 Haziran 1877 tarihli 363. sayısından sonra kapandığı belirtilmiştir. Bkz. Belkis Ulusoy Nalcioğlu, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s. 352. Stranis Tarinas, 2005 ve 2008 tarihli çalışmalarında (bkz. “Kasapoğlu (Kasap), Theodore”, s. 530; “İstanbul'daki Türk Gazetelerinin Yunanlı Editörleri ve Gazetecileri”, s. 129) *Hayal*'in kapanma tarihini 30 Haziran 1877 şeklinde belirtirken daha sonraki bir çalışmada ise kapanma tarihini 18 Haziran 1877 şeklinde belirtmiştir. Bkz. Stranis Tarinas, “Osmanlı Devri İstanbul ve İzmir Rum Mizah Basını”, *Kebikeç*, sayı 50 (2020), s. 128. Tarihlerdeki bu farklılığın sebebi Rumi Takvim'in Miladi Takvim'e çevrilmemesinden kaynaklanmaktadır. *Hayal*'in son sayısı olan 368. sayının üzerinde yer alan tarih Rumi 18 Haziran 1293'tür. Bu tarih Miladi Takvim'e çevrildiğinde 30 Haziran 1877'e tekabül eder. Bu hata Türk Basın Tarihi çalışmalarında sıkça görülmektedir.

⁴⁷ “İlan”, *Hayal*, no. 368, 30 Haziran 1877, s. 4.

⁴⁸ İlanın yer aldığı *Basiret* gazetesinin nüshaları şu şekildedir: no. 2139, 5 Temmuz 1877, s. 4; no. 2144, 11 Temmuz 1877, s. 3; no. 2153, 22 Temmuz 1877, s. 4; no. 2157, 26 Temmuz 1877, s. 3; no. 2158, 27 Temmuz, s. 4; no. 2159, 29 Temmuz 1877, s. 4.

⁴⁹ Çapanoğlu, a.g.e., s. 12. Ayrıca bkz. Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1990, s. 52; Til, a.g.e., s. 527-528.

⁵⁰ Jeltjakov, a.g.e., s. 95; Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I*, Adam Yayınları, İstanbul 1986, s. 77; Tarinas, “Kasapoğlu (Kasap), Theodore”, s. 530; Tarinas, “İstanbul'daki Türk Gazetelerinin Yunanlı Editörleri ve Gazetecileri”, s. 129; Yahya Erdem, “Basın ve Sansür: *Hayal*'in Tatilleri”, *Müteferrika*, sayı 14 (1998), s. 30.

⁵¹ İnüç, a.g.e., s. 247; Kabacalı, a.g.e., s. 52; Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 61.

⁵² Turgut Kut, “Teodor Kasap”, *DiA*, XL, 474.

⁵³ Kabacalı, a.g.e., s. 52; Çeviker, a.g.e., s. 87; *Bir Devrin Tarihi, Selanik Vali-i Sabıkı Nazım Paşa'nın Hatıraları*, Arba Yayınları, İstanbul 1992, s. 48; İhsan Sungu, “Teodor Kasap (1835-1905)”, *Müteferrika*, sayı 14, (1998), s. 40; Elfenbein, a.g.t., s. 169; Kut, a.g.m., s. 474; Tarinas, “Kasapoğlu (Kasap), Theodore”, s. 531; Tarinas, “İstanbul'daki Türk Gazetelerinin Yunanlı Editörleri ve Gazetecileri”, s. 129; Mehmet Ata, a.g.m., s. 2.

⁵⁴ Kabacalı bu miktarın “yüz altın” olduğunu söyler. Bkz. Kabacalı, a.g.e., s. 52. Nazım Paşa miktarı “yüz elli lira” olarak zikreder. Bkz. *Bir Devrin Tarihi, Selanik Vali-i Sabıkı Nazım Paşa'nın Hatıraları*, s. 48. Mehmet Ata ise miktarı “yüz aded kaime” şeklinde ifade eder. Bkz. Mehmet Ata, a.g.m., s. 2.

⁵⁵ BOA, İ. DH., nr. 752/61399. Bu belgeyi Türk Basın Tarihi açısından önemli kılan unsur ise yabancı dilde yayımlanan mizah dergilerinin de “hasbe'licab” kapatıldığı bilgisini ihtiva etmesidir. Bu belge daha önce yayımlanmıştır. Bkz. Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 241-242.

belge üzerine düşülen 23 Temmuz 1877 tarihli not ile paranın verilmesi uygun bulunmuştur. Mehmet Tevfik'in 5 Temmuz 1877 tarihli *Basiret* gazetesindeki ilanı dikkate alındığında *Hayal* ve *Çaylak*'ın kapatılma konusunun 1877 Nisan-Haziran ayları arasında imtiyaz sahipleri ile görüşüldüğü söylenebilir. Burada 1877 Matbuat Nizamnamesi'nin Meclis-i Mebusan'da tartışılarak mizah dergilerini yasaklayan 8. maddesinin tasarıdan çıkarıldığı 9 Mayıs 1877 tarihi başlangıç noktası kabul edilebilir.

Hayal ve *Çaylak*'ın günlük gazeteye çevrilmesiyle ilgili bürokratik işlemler devam ederken Teodor Kasap'ın istinaf kararı çıkmış; üst mahkeme verilen üç yıl hapis cezasını 23 Temmuz 1877 tarihinde onamıştır.⁵⁶ Bu tarihi teyit eden bir diğer kaynak ise Namık Kemal'in Midilli'den Kasap'a gönderdiği mektuptur: "(...) *İstinaf-ı Cünha üç senelik mahkûmiyyet i'lamını tasdik etmiş; bu atıfet-i celileden dolayı ne kadar memnun olduğunu düşünüyorum (...)*".⁵⁷ Namık Kemal'in 4 Ağustos 1877 tarihli mektubu ise Kasap'ın istinaf sürecine dair ipuçları da vermektedir:

"Dâvadan Toros da tafsilât vermiş. Sen hareketinde haklısın; çünkü *Basiret* nüshası berâet-i zimmetine gökten berât indirsen yine mahkûm olacak imişsin. Mahkemenin hak aramak niyeti ola idi, sen, isrârın üzerine, haydi yerine git, biz bugün karar vermeyeceğiz demeğe de muktedir idi. Mahkemenin, Kasab istedi de ânın için hükmettik demesi, bir katilin, maktûl yalvardı da onun için öldürdüm sözü ile intizâr etmesine benzer; ma'mâfih sabredip de *Basiret* nüshasını da getirmiş olsa idin, mahkemeyi bir belâyâ daha uğrattır idin; bir kat daha rezil ederdin. (...) Doğru olduğunu bilsem, Temyîz'e de bir kerre mürâcaat et derdim. Herhâlde nereye mürâcaat etsen yine bu neticeye varacak. (...) Melik buradadır. Ziya Paşa'nın mektubunu getirdi. Ellerini öpüyor. Habshâne'ye gelemediğimi vefâsızlıktan zannetmesin diyor (Midilli'de olan pezevenk, Habshâne'ye gelemeyaz...)." ⁵⁸

Mektuba konu olan *Basiret* nüshası büyük ihtimalle 2055 sayılı nüshadır. Gazetenin 2053. sayısında Teodor Kasap'ın II. Abdülhamit'e hitaben yazdığı ve mahkemeye de sunduğu arzuhalı yayımlanır ki burada Kasap, davanın II. Abdülhamit'in iradesi ile açıldığını öğrendikten sonra verilecek her cezaya razı olduğunu belirtmiştir. Bu yazı üzerine Dersaadet Merkez Bidayet Mahkemesi'nin cevap metni *Basiret*'in 2055. sayısında yayımlanır. Bu metinde *Hayal* dergisindeki karikatürün Kanun-i Esasi'yi tezyif ve hükümeti tariz eylediği, Kanun-i Esasi'nin "hamisi"nin II. Abdülhamit olmasından dolayı davanın II. Abdülhamit'e "müstenid" bulunduğu ve bunun da resmi evrağının mahkemede var olduğu ancak Kasap'ın bunu yanlış anladığı belirtilir.⁵⁹ Bu ifadeler Kasap'ın istinaf sürecinde davanın hükümet tarafından değil de padişahın iradesi ile açıldığı savunması yaptığını göstermektedir.⁶⁰ "Kasab istedi de onun için hükmettik" konusu da Kasap'ın arzuhalinde kullandığı verilecek cezaya razı olacağına ilişkin ifadelerdir ki istinaf sürecinde bu söylemin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Namık Kemal'in bu mektubundan çıkan en önemli sonuçlardan birisi de 4 Ağustos 1877 tarihi itibarıyla Teodor Kasap'ın hala cezaevinde olmasıdır.

⁵⁶"Nouvelles du jour", *La Turquie*, no. 168, 24 Temmuz 1877, s. 2.

⁵⁷Namık Kemal'in *Hususi Mektupları II*, s. 23.

⁵⁸Namık Kemal'in *Hususi Mektupları II*, s. 23.

⁵⁹"Resmî", *Basiret*, no. 2055, 3 Nisan 1877, s. s.

⁶⁰Tansel, Namık Kemal'in mektubundaki "Basiret nüshası" ibaresini gazetenin Teodor Kasap'ı müdafaa yollu bir yayın yapmış olması şeklinde yorumlamıştır. Bkz. *Namık Kemal'in Hususi Mektupları II*, s. 22. Ancak bu yorum hatalıdır. Dönemin siyasal ortamı ve dava süreci düşünüldüğünde konuyla ilişkili yorum yapılabilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Keza Teodor Kasap ile Basiretçi Ali arasındaki ilişkinin "limoni" olduğu bilinmektedir. Tansel'in Namık Kemal'in mektuplarına dair hazırlamış olduğu çalışmasında Teodor Kasap-Namık Kemal arasındaki mektuplara ilişkin düzeltmesi gereken bir diğer husus ise 218 numaralı mektuba dair Tansel'in yorumudur. Söz konusu mektupta yer alan Sarafim Efendi'nin Teodor Kasap olacağını belirten Tansel, bu yorumu Kasap'ın babasının adının Sarafim olmasına dayandırır. Ancak Namık Kemal'in bahsettiği Sarafim, kiraathaneci Sarafim'dir. Kullanılmış posta pulunu tekrar kullanmak suçuyla -mektupta da belirtildiği üzere- altı ay hapis cezası almıştır. Bkz. *Hayal*, no. 355, 31 Mayıs 1877, s. 2-3.

Mehmet Tevfik, *Osmanlı* gazetesini 10 Ağustos 1877 Cuma günü yayımlar.⁶¹ Kasap'ın *Naşir* gazetesinden ise henüz bir haber bulunmamaktadır. Ancak 23 Ağustos 1877 tarihli *Ceride-i Havadis* gazetesinde büyük ihtimalle Teodor Kasap'ın yayıncılık serüvenine ilişkin bir haber yer alır: “*Mimos nâm Rum gazetesi Matbuat İdare-i Behiyyesinden lağvedilmiştir*”.⁶² Bu dönemde *Mimos* ismiyle yayımlanan bir mizah dergisi bulunmaktadır.⁶³ İmtiyaz sahibi Andon H. Sakayan olan, Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe yayımlanan bu derginin 1877 yılı içerisindeki son sayısının tarihini Mildanoğlu 7 Haziran 1877 olarak belirtmektedir.⁶⁴ Ayrıca haberdeki “Rum gazetesi” ibaresinden hareketle kapatılan derginin Kasap'ın Rumca yayımladığı *Momos* olma ihtimali yüksektir ki bu kaniya ulaşılmasını sağlayan diğer bir olgu iki derginin Osmanlıca yazılışlarının benzer olmasıdır. Osmanlıca yazılışlarında, *Mimos* (ميموس) ile *Momos* (موموس) arasındaki tek farkın bir vav (و) harfi oluşu *Ceride-i Havadis*'in bir dizgi hatası yapmış olabileceğini ve habere konu derginin *Momos* olma ihtimalini düşündürmektedir. Şayet gazetenin kapatma haberini verdiği dergi *Momos* ise 23 Ağustos 1877 tarihi Teodor Kasap'ın Osmanlı topraklarında yayıncılık serüvenin bittiği tarih olarak kabul edilebilir.

Temyiz sürecine dair 4 Ağustos 1877 tarihinde *La Turquie* gazetesi, *Courrier d'Orient* gazetesini kaynak göstererek Kasap'ın temyiz başvurusunda bulunduğunu ve mahkemenin kararı bozarak davayı başka bir mahkemeye havale ettiğini yazar.⁶⁵ Ancak bu bilgi biraz muallaktır. Namık Kemal'in 26 Ağustos 1877 tarihli mektubundan Kasap'ın temyiz başvurusunda bulunduğu anlaşılmaktadır: “(...) Eğer Meclis-i Temyiz ilamı nakzeder ise nazarımda hapsten kurtulmuşsun demektir (...)”.⁶⁶ Buradaki nakzetmek (bozmak) ifadesinden 26 Ağustos 1877 tarihi itibarıyla henüz ortada bir karar olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Kasap'ın Kasım 1877 tarihinde Paris'te yayımladığı *Lettres a Son Excellence Saïd Pacha* kitabında sarf ettiği; “(...) Dört ay sonra *İstinaf Mahkemesi* nasıl olur da böyle bir garabeti vicdansızca onaylayabildi? Temyiz bu davayla ilgilendiği beş ay boyunca nasıl hala nihai bir karar vermedi? (...)”⁶⁷ cümleleri ile temyize dair bir karar çıkmamasından şikâyet etmesi *La Turquie* gazetesinin haberinin doğruluğuna dair şüpheleri arttırmaktadır.

Literatürde Kasap'ın hapisneden çıkışı ve Avrupa'ya kaçışına dair var olan bilgi; *Nâşir* gazetesini çıkarması için kefaletle bırakıldığı ve kaçtığı⁶⁸ ile sınırlıdır. Kasap'ın cezaevinden çıkışında kefilleri İstanbul Milletvekili Vasilios Sarakiotis ve Nikolaos Sullidis'dir.⁶⁹ Sarakiotis'in kefil olma sürecini Mehmet Ata şu şekilde aktarır:

⁶¹Ayrıca bkz. *Ceride-i Havadis*, no. 3470, 11 Ağustos 1877, s. 4; “Tebrik”, *Basiret*, no. 2171, 11 Ağustos 1877, s. 2; “Nouvelles du jour”, *La Turquie*, no. 183, 10 Ağustos 1877, s. 1.

⁶²*Ceride-i Havadis*, no. 3480, 23 Ağustos 1877, s. 3.

⁶³Zakarya Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 48.

⁶⁴Zakarya Mildanoğlu, Kişisel Görüşme, 02.02.2024.

⁶⁵“Nouvelles du jour”, *La Turquie*, no. 178, 4 Ağustos 1877, s. 1.

⁶⁶Namık Kemal'in *Hususi Mektupları II*, s. 41.

⁶⁷Theodore Cassape, *Lettres a Son Excellence Saïd Pacha, general de division, chef de la maison militaire de sa majesté impériale le Sultan Abdul-hamid II, ministre de la marine impériale ottomane, directeur des écoles impériales militaires, etc. Première lettre*, Imp. Victor Goupy, Paris 1877, s. 87.

⁶⁸Kabacalı, a.g.e., s. 52; Çeviker, a.g.e., s. 87; *Bir Devrin Tarihi*, s. 48; Sungu, a.g.m., s. 40; Tarinas, “Kasapoğlu (Kasap), Theodore”, s. 531; Tarinas, “İstanbul'daki Türk Gazetelerinin Yunanlı Editörleri ve Gazetecileri”, s. 129; Til, a.g.e., s. 541; Hikmet Feridun Es, *Tanımadığımız Meşhurlar*, haz. Selçuk Karakılıç, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2019, s. 682; Manouil Gedeon, *Bir Tarihçinin Notları 1800-1913*, Atina 1932, s. 55.

⁶⁹Tarinas, “Osmanlı Devri İstanbul ve İzmir Rum Mizah Basını”, s. 128; Gedeon, a.g.e., s. 55. Demirkol çalışmasında kefilin Menemenlizade Rifat Bey olduğunu belirtmiştir. Bu bilgi yanlıştır. Bkz. Demirkol, a.g.m., s. 230. Vasilios Sarakiotis bazı kaynaklarda “Vasilakis” şeklinde geçer. Bkz. Evangelia Balta, *Karamanlı Yazınsal Mirasının Ocaklarında Madencilik*, çev. Ayşe Nihal Akbulut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s. 275. Bazı kaynaklarda ise “Vasilaki Seragiyoti” şeklinde anılmaktadır. Bkz. İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Vakfı Yayınları, II, Ankara 1996, 80. Kendisi hakkında fazla bir bilgiye ulaşılamamıştır. Diğer kefil Nikolaos Sullidis (Solidi Efendi) bankacı Hristaki Zağrafos'un mebusluktan istifa ederek Paris'e yerleşmesi üzerine (bkz. Meropi Anastassiadou, *XIX. Yüzyıl İstanbul'unda Rumlar*, çev. İsmail Yerguz, Alfa Yayınları, İstanbul 2023, s. 199.) 16 Nisan 1877 tarihinde Meclis-i Mebusan azası seçilmiştir. Bkz. *Ceride-i Havadis*, no. 3370, 18 Nisan 1877, s. 4. Sullidis, özellikle 1877 Matbuat Nizamnamesi'nin mizah dergilerini yasaklayan maddesinin Meclis-i Mebusan'daki görüşmelerinde mizah dergilerini savunmasıyla öne çıkmıştır.

"(...) zabıta müdürü Kazım Bey Kasap'tan kefil istemiş, Kasap kefaletnameyi akrabasından birine mühürletmek üzere almış. O aralık İstanbul Rum mebusanı Serakiveti Bey Kazım Bey'in yanında imiş. Kazım Bey, Kasap ile Serakiveti Bey'in araları açık olduğuna bildiğinden bey'i iz'âc için Kasap'a 'Beyefendi size kefil olsun!' demiş. Kasap Efendi mütadî olan tavr-ı müstehziyâne ile 'Haddine mi düşmüş? Ben kaçacağım' demiş. Serakiveti Beyin kahramanlık damarı tutarak kefaletnâme'yi hemen imza etmiş. Kasap bunun üzerine 'latife etmiyorum hakikaten kaçacağım' diyecek olmuş ise de Serakiveti Bey mertliğini muhafaza etmiş (...)." ⁷⁰

Mehmet Ata ayrıca on beş günlük kefaletle çıkış süresinin başlamasından önce Kasap'a bir günlük izin verildiğini, o gün Kasap ile Galata'da gezdiklerini ve ayrılırken Kasap'ın kendisine; (...) *iki gün sonra on beş günlük ruhsat verileceğinden gelecek pazartesi günü büsbütün serbest bulunacağını* (...) ⁷¹ söylediğini belirtir.

Kasap'ın hapisneden çıkış ve İstanbul'dan kaçışına dair literatürde belirli bir tarih bulunmamaktadır. Ancak Menemenli Mehmet Rifat ile Namık Kemal arasındaki mektuplaşmalardan bir tarih tespiti mümkündür. Rifat Bey 11 Ekim 1877 tarihli mektubunda Namık Kemal'e Kasap'ın kaçtığını bildirmektedir ki Namık Kemal ise bu durumla ilgili düşüncelerini 15 Ekim 1877 tarihli mektubunda dile getirir. ⁷² Rifat Bey'in 11 Ekim 1877 tarihinden önce yazdığı son mektup 2 Ekim 1877 tarihli'dir. ⁷³ Buradan hareketle Kasap'ın kaçışının 2 Ekim-11 Ekim 1877 tarihleri arasında olması gerekmektedir. Mehmet Ata ise Kasap'ın Marsilya Fransız Posta Vapuru (Messageries Maritimes) ile kaçtığını belirtir. ⁷⁴ Fransız Posta vapurlarının İstanbul'dan Marsilya ve Lyon aktarmalı Paris seferlerini her çarşamba günü yaptığı ⁷⁵ düşünüldüğünde Teodor Kasap İstanbul'dan 3 Ekim 1877 Çarşamba günü ayrılmıştır.

Kasap'ın cezaevinde kaldığı süreye dair literatür "iki-üç ay" gibi bir zaman dilimini zikretmektedir. ⁷⁶ Ancak Kasap'ın hapis hayatının altı aya yakın olduğu görülmektedir. Hikmet Feridun Es'in aileye dayandırdığı bilgiye göre Kasap'ın kaçışına göz yumulmuştur. ⁷⁷ Olayların gelişim süreci bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Örneğin Mehmet Tevfik Osmanlı gazetesini 10 Ağustos 1877'de yayımlamasına karşın Kasap matbaasını dağıtmış ve *Nâsir*'i bir türlü yayımlamamıştır. Burada bir yayıncıya matbaasını satışa çıkarmışken yeni bir gazete imtiyazı verilmesi akıllara soru işareti getirmektedir. Ayrıca hükümet tarafından "ihсан" edilen 10.000 kuruş ile sıfırdan bir matbaa kurmanın imkansızlığı ⁷⁸ da şüpheleri kuvvetlendirmektedir.

2. Sürgün Yılları ve İstanbul'a Dönüş

Paris'e kaçan Teodor Kasap Osmanlı basınında bir tutuklama haberi ile tekrar gündeme gelir. İzmir Güm-rükçüsü Raşid Efendi'nin oğlu Ali Bey'in yani Ali Şefkati'nin tutuklandığını yazan *Vakit* gazetesi tutuklamanın sebebini bilmediğini aktarır. Ancak bir rivayete göre Teodor Kasap Paris'te bir gazete kurmaya çalışmış ama

⁷⁰ Mehmet Ata, a.g.m., s.2.

⁷¹ Mehmet Ata, a.g.m., s.2. "15 günlük ruhsat" olayı için ayrıca bkz. Es, a.g.e., s.683-684.

⁷² Namık Kemal'in *Hususi Mektupları II*, s. 67-70. Nazım Paşa anılarında Teodor Kasap'ın Namık Kemal'den önce kefaletle serbest bırakıldığını belirtir ancak bu bilgi hatalıdır. Bkz. *Bir Devrin Tarihi*, s. 48

⁷³ Namık Kemal'in *Hususi Mektupları II*, s. 65.

⁷⁴ Mehmet Ata, a.g.m., s. 2. 19. yüzyılda Osmanlı karasularında faaliyet gösteren vapur kumpanyaları kaçakçılık konusunda etkin rol almaktadır. Özellikle insan kaçakçılığı konusunda kumpanyalar birbirleriyle rekabet halindedir. Bkz. Süleyman Uygun, *Osmanlı Sularında Rekabet, Mesajeri Maritim Vapur Kumpanyası (1851-1914)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015, s. 271-292

⁷⁵ "Messageries Maritimes", *La Turquie*, no. 224, 29 Eylül 1877, s. 3; no. 226, 2 Ekim 1877, s. 3, no. 230, 6 Ekim 1877, s. 3.

⁷⁶ Kabacalı, a.g.e., s. 52; Elfenbein, a.g.t., s. 169; Tarinas, "Kasapoğlu (Kasap), Theodore", s. 531; *Bir Devrin Tarihi*, s. 48.

⁷⁷ Es, a.g.e., s. 682-683.

⁷⁸ Namık Kemal ve arkadaşları 1872 yılında *İbret* gazetesini Aleksan Sarrafyan'dan aylık on beş lira ile kiralamışlardır. Bkz. Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, haz. Yakup Öztürk, Kapı Yayınları, İstanbul 2019, s. 303. 19. yüzyılda 1 lira ortalama 100 kuruşa denk gelmektedir ki (Bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.) bu hesap ile on bin kuruş 100 liraya tekabül eder.

yeterli parası olmadığı için başarılı olamamıştır. Ali Şefkati ile Kasap'ın ilişkisi üzerinden⁷⁹ gazete kurma meselesiyle ilgili mektuplaştıkları düşünülmektedir ve tutuklanmaya bu sebep olmuştur.⁸⁰ Kasap'ın ismini ikinci kez gündeme getiren ise *Lettres a Son Excellence Said Pacha* isimli kitabıdır.⁸¹ Türk Basın Tarihi literatüründe bu kitabın ismi ve "II. Abdülhamit ve devlet yönetimini ağır bir dille eleştirdiği"⁸² bilgisi dışında bir veri yoktur.

92 sayfadan oluşan kitap, II. Abdülhamit'in ilk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa'ya hitaben yazılmış 15 mektuptan oluşmaktadır.⁸³ Kitap, Ali Suavi'nin Paris'te bulunduğu dönemde eserlerini basan Paris merkezli Victory Goupy matbaası tarafından 1.000 adet basılmıştır.⁸⁴ Mektupların muhatabı olan Eğinli Said Paşa, eğitimini Edinburg Üniversitesi ve İngiliz Kraliyet Askeri Akademisi'nde tamamlamış, Osmanlı-Rus savaşında Bahriye Nazırı ve Mabeyn Müşirliği görevlerini yerine getirmiş⁸⁵ önemli bir askerdir. Aynı zamanda Ahmet Fethi Paşa'nın damadı olması hasebiyle de "saraya yakın" bir zattır.⁸⁶ Teodor Kasap'ın Mithat Paşa'nın azli sonrası iki kez yüz yüze görüştüğü⁸⁷ Said Paşa, meşrutiyet taraftarı olmasının yanı sıra Mabeyn Feriki görevini II. Abdülhamit'in ıslahat arzusuna inancı sebebiyle kabul etmiştir.⁸⁸ Kasap'ın "dürüst bir adam, cesur bir asker ve iyi bir vatansever"⁸⁹ olarak tanımladığı Said Paşa'yı muhatap almasında görevi icabı II. Abdülhamit'e kolay ulaşabilmesi ve Kanun-i Esasi'ye 113. maddeyi ekleyen kayınbiraderi Damat Mahmut Paşa'dan (Mahmut Cemalettin Paşa) nefret etmesinin⁹⁰ etkili olduğu söylenebilir.

Kasap mektupları kaleme alma amacını; "(...) yöneticilerin sayısız ihanetlerini ifşâ etmek (...) "⁹¹ ve "(...) majestelerinin yakın danışmanlarının karanlık faaliyetlerine ışık tutarak gerçeğin sesinin onun yüce kulaklarına ulaşmasını (...) "⁹² sağlamak şeklinde ifade eder. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Abdülaziz'in hal'ine giden sürecin dinamiklerini ortaya koymaya çalışır. Ali Paşa'nın ölümünden sonra kurulan Mahmut Nedim Paşa hükümeti ile devletin acizlik ve sarsıntının eline düştüğünü çünkü bu dönemde Rus siyasetine balıklama atlanıldığını, bürokrasinin çürüdüğünü, yolsuzluk ve zimmete para geçirmenin cezasız kaldığını⁹³ belirterek sorumlunun "kaygısız" Abdülaziz olduğunu söyler: "(...) mali kaynaklar çarçur edildi, devlet iflas

⁷⁹Teodor Kasap ile Ali Şefkati arasındaki ilişki patron-muharrir ilişkisine dayanmaktadır. Ali Şefkati, *İstikbal* gazetesinin başmuharrirliğini yapmış ve *Hayal*'de de yazılar yazmıştır. Bkz. Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde, Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001, s. 378.

⁸⁰Vakit, no. 737, 12 Kasım 1877, s. 1.

⁸¹Hikmet Feridun Es, Kasap'ın Paris'te "Türkiye'nin Mazisi, Hali ve İstikbali" isimli bir kitap yayımladığını belirtir. Bkz. Es, a.g.e., s. 684. Ancak bu bilginin doğruluğunu teyit edecek bir veri bulunmamaktadır. Fakat Mithat Paşa tarafından yayımlanmış "Memalik-i Osmaniyye'nin Mazisi ve Hal ve İstikbali" başlıklı bir makale bulunmaktadır. Bkz. BOA, Y. EE., nr. 79/61.

⁸²Kut, a.g.m., s. 474; Fahir İz, "Teodor Kasap", *Encyclopaedia of Islam*, IV, 681; Alparslan Oymak, *Osmanlı Mizahında Teodor Kasap (Diyoben, Çingiraklı Tatar ve Hayal Gazeteleri Üzerine Bir İnceleme)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 9; Nalcioğlu, a.g.e., s. 352-353. Nalcioğlu bu bilgi için Samiha Ayverdi'yi kaynak göstermiştir. Ayverdi'nin eseri incelendiğinde kendi kaleme aldığı bir metinden ziyade Ahmet Rasim'in bir yazısını aktardığı görülmektedir ki bu metinde de Kasap'ın kitabıyla ilişkili bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Samiha Ayverdi, *Arkamızda Dönen Dolaplar*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2012, s. 110-111.

⁸³Eserde 14 mektup numaralandırılmıştır. 15. mektup "Post-Scriptum" (baskı sonrası) başlığını taşımaktadır. Bkz. Cassape, a.g.e., s. 85.

⁸⁴Elfenbein, a.g.t., s.169-171. Literatürde Kasap'ın kitabı hakkında nispeten geniş bilgi aktaran eser Elfenbein'in çalışmasıdır. Ancak Elfenbein kitabın ismini "Yönetenlerin Hataları ve İhanetleri Konusunda Said Paşa Hazretlerine Mektuplar" şeklinde aktarır. Kitapta böyle bir ibare bulunmamaktadır. 1878 yılı bibliyografilerinde de bu ibareye rastlanmamıştır. Bkz. *Bibliographie de la France, Partie 1*, Bibliographie Officelle, Paris 1878, s. 71; *Bibliotheca Historica oder systematisch geordnete Übersicht der in Deutschland und dem Auslande auf dem Gebiete der gesammten Geschichte neu erschienenen Bücher*, Göttingen 1878, s. 131. Ayrıca bkz. *British Museum Catalogue of Printed Books*, William Clowes and Sons, London 1885, s. 50.

⁸⁵II. Abdülhamid'in İlk Mâbeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hâtıratı 1876-1887, haz. Davut Erkan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, II, Ankara 2022, 1

⁸⁶II. Abdülhamid'in İlk Mâbeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hâtıratı 1876-1887, s. 11.

⁸⁷Bu görüşmeler Kasap'ın ifadesine göre 6 Şubat ve 17 Şubat 1877 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Bkz. Cassape, a.g.e., s. 6-7.

⁸⁸II. Abdülhamid'in İlk Mâbeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hâtıratı 1876-1887, s. 115.

⁸⁹Cassape, a.g.e., s. 4.

⁹⁰II. Abdülhamid'in İlk Mâbeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hâtıratı 1876-1887, s. 14.

⁹¹Cassape, a.g.e., s. 3.

⁹²Cassape, a.g.e., s. 5.

⁹³Cassape, a.g.e., s. 9.

*etti ve buna rağmen Saray'ın ihtişamı her zamankinden daha göz kamaştırıcı oldu (...)*⁹⁴ Gelineen noktada halkın öfkesinin doruğa çıktığını belirten Kasap, çare olarak Abdülaziz'in hal edildiğini söyleyerek bu çarenin haklılığını da *"(...) aksi takdirde ulusal varlığımız tehlikeye girecekti (...)"*⁹⁵ cümlesiyle açıklar. Abdülaziz dönemini irdelemesinin sebebi olarak bugün halkın Abdülaziz devri ile II. Abdülhamit'in yönetimini karşılaştırılmaya başlanması olarak açıklar. Bu karşılaştırma her iki padişahın saltanatı altında yaşanan; sık sadrazam değişimi – ki II. Abdülhamit'in beş ayda üç sadrazam değiştirdiğini aktarır⁹⁶– memur atamalarınındaki tercihler – saray bekçi başının Edirne vilayetine vali yardımcısı atanmasını örnek verir⁹⁷– gazetecilerin yargılanması,⁹⁸ Saray'ın Babiâli'nin yetkilerini gasp etmesi,⁹⁹ ve adalet sisteminin yozlaşması¹⁰⁰ gibi unsurlar üzerinden ortaya konulur. İki dönem arasındaki benzerliğe dikkat çeken Kasap, bu sonucu padişahın yakın danışmanlarının *"beceriksizlikleri"*ne bağlar; *"(...) ona şöyle dediler; 'Efendim siz mutlak efendisiniz, size önerdiğimiz emirleri bize verin biz de sizin sorumluluğunuz altında sadık hizmetkarlar olarak zamanında yerine getirelim.' Majesteleri danışmanlarının ve rehberlerinin sevgisine ve bağlılığına güvenerek onlar kendisini yönlendirdikçe emir vermeye devam eder ve onlar da sorumsuz ilan edilen hükümdarın sorumluluğu altında bu emirleri mümkün olduğunca sadakatle yerine getirirler (...)"*¹⁰¹ II. Abdülhamit'in tahta çıkışından itibaren kendi çıkarlarını korumakla ilgilendiklerini söylediği bu danışmanlar hakkında tehlike anında ortadan kaybolduklarını ve hükümdarın çöküşünü hisseder hissetmez ilk ihanet edenler olduklarını belirterek II. Abdülhamit'e hitaben; *"(...) talihsiz amcasının tam da bu nedenle ölüm anında makası elinden alacak bir dost eli bulamadığını asla unutmamalıydı (...)"*¹⁰² cümlesini sarf eder. Abdülaziz döneminde olduğu gibi artık yönetimin II. Abdülhamit'te değil danışmanların elinde olduğunu ifade eden Kasap, bu kişilerin basiretsizliklerinin en önemli göstergesinin Osmanlı-Rus Savaşı'nda yaşananlar olduğunu da altını çizer.¹⁰³ Mithat Paşa'nın sadrazamlıktan azledilip sürgüne gönderilmesinin de bu danışmanların kurduğu komplonun sonucu olduğunu¹⁰⁴ söyleyerek konuyla ilişkili olarak Mithat Paşa'nın azledilmesi için Rusya'nın bazı danışmanlara iki buçuk milyon sterlin rüşvet verdiği ve bu meblağın üç ya da dört kişi arasında paylaşıldığı söylentilerinin dolaştığını hatırlatır.¹⁰⁵ Kanun-i Esasi konusu da gündemindedir. Hükümet şeklinin değişimiyle beklentinin yönetimde hızlı ve radikal bir iyileşme sağlamak, halkın çektiği acılara son vermek, mali sistemi hızlı ve etkili bir şekilde reforme etmeye çalışmak olduğunu¹⁰⁶ belirten Kasap, Kanun-i Esasi'nin komisyon tarafından hazırlanan 112 maddelik taslağına Saray'ın eklediği 7 madde ile kaldırıldığı iddia edilen despotizmin yeniden kurulduğunu¹⁰⁷ ve beklentilerin boşa çıktığını söyler: *"(...) Osmanlı hükümetinin despotizmi daha da zarıfleştirmek için anayasal bir kisveye büründüğü her yerde söyleniyor; onu mükemmelleştirmek ve eşsiz kılmak için yapması gereken tek şey cumhuriyeti ilan etmek (...)"*¹⁰⁸

⁹⁴Cassape, a.g.e., s. 11.

⁹⁵Cassape, a.g.e., s. 12.

⁹⁶Cassape, a.g.e., s. 27.

⁹⁷Cassape, a.g.e., s. 27.

⁹⁸Cassape, a.g.e., s. 28.

⁹⁹Cassape, a.g.e., s. 28.

¹⁰⁰Cassape, a.g.e., s. 28.

¹⁰¹Cassape, a.g.e., s. 22-23.

¹⁰²Cassape, a.g.e., s. 16.

¹⁰³Cassape, a.g.e., s. 58-59.

¹⁰⁴Cassape, a.g.e., s. 38-39.

¹⁰⁵Cassape, a.g.e., s. 52.

¹⁰⁶Cassape, a.g.e., s. 24-25.

¹⁰⁷Cassape, a.g.e., s. 23-24.

¹⁰⁸Cassape, a.g.e., s. 26.

Hukuk konusunda yaşanan skandalları ise 5 ay hapis yatan Namık Kemal'in dava duruşması üzerinden aktarır.¹⁰⁹ Üç yıl hapis cezası alması ile sonuçlanan kendi davasına da değinerek, II. Abdülhamit'e yazdığı ve mahkemeye de sunduğu arzuhalin metnini aktardıktan sonra arzuhalinin ona mutlaka ulaştığını ancak padişahın kendisine merhamet göstermesine danışmanların engel olduğunu ve Mithat Paşa'nın azli sonrası *İstikbal* gazetesinde konuyla ilgili bir şey yazmamasını padişahın emirlerine itaatsizlik olarak gösterdiklerini düşündüğünü ima eder.¹¹⁰ II. Abdülhamit'in isim benzerliği nedeniyle "Pinti Hamid" oyunundan dolayı kendisine kızgın olduğu iddiasını da gündeme getirerek böyle bir şeyin hayal ürünü olduğunu belirtir: "(...) şanlı Osman hanedanının şehzadelerinin ne asil doğasında ne de eğitiminde tahta çıkar çıkmaz yatıştırmak için beş yıl boyunca nefret beslemek vardır. Talihsiz olan şey zaten hoşnutsuz olan halkın danışmanların sevimsiz hale getirdiği hükümdarı bir başka keyfi eylemle suçlamak için bahaneler araması ve ardından hayal güçlerinde abartarak bunu bir suç haline getirmek için her şeye sarılmalarıdır (...)." ¹¹¹

Mektuplarda yer alan ilginç konulardan birisi de Kasım 1876 tarihinde gerçekleşen V. Murat'ı Çırağan Sarayı'ndan kaçırma girişimidir. Pericles Stavridi, Polonyalı Jules, Mehmet ve Hüsnü Efendiler kadın kılığına girerek sabık hükümdarı ve oğlu Selahaddin Efendi'yi kaçırmak için Çırağan Sarayı'na girme girişiminde bulunmuş ancak amaçlarına ulaşmadan yakalanmışlardır.¹¹² Kasap bu olayın II. Abdülhamit'in danışmanları tarafından hazırlanmış bir komplo olduğunu ve şahısların bir gizli polis marifetiyle yönlendirildiğini belirtir.¹¹³ Bu iddiasını da iki husus üzerine temellendirir. Öncelikle dördü de sakallı ve bıyıklı olan şahısların güpegündüz bir hükümdarı kaçırmak için kadın kılığına girmelerinin akılla açıklanacak tarafı yoktur; "(...) Bu kılıkta, böyle bir zamanda ve böyle bir yerde bir horoz bile çalınamaz (...)." ¹¹⁴ İkinci husus ise şahısların altı ay hapis yattıktan sonra affedilmeleri¹¹⁵ ve gizli polisin ödüllendirilmesidir.¹¹⁶

Kitabın "Post-scriptum" başlıklı 15. ve son mektubu Aralık 1877 tarihlidir. Kars'ın düşman eline geçmesi ve Plevne'nin teslim oluşu sonrası kaleme alınan mektup şu ifadeler ile biter:

"(...) Majesteleri Sultan Abdülhamit'in danışmanlarının kendisini içine attığı uçurumdan çıkmasının tek yolu, ağabeyi lehine tahttan çekilmesidir. Bu büyük basiret ve derin siyaset hareketi onu milletiyle barıştıracak ve tüm dünyanın gözünde itibarını iade edecektir. Sultan Aziz'in kendi eliyle akıttığı kanı nasıl millete karşı işlediği hataları unutturduysa Sultan Abdülhamit Hazretlerinin yüce özverisi de halifeliği sırasında işlediği hataları affettirecektir. Kısacası Majestelerinin gerçek dostları haksız yere tahttan indirilen ağabeyinin ardından yasal olarak tahtta çıktığında ona her şeyden önce dalkavukluk zehrinden arınmış, uzun ve müreffeh bir saltanat dileyecek olanlardır."¹¹⁷

1877 yılı sonunda kitabın yayımlanmasından sonra Teodor Kasap'ın Avrupa'daki hayatına ilişkin literatürde sınırlı bilgi yer almaktadır. Hikmet Feridun Es, kitabın İstanbul'u kızdırdığını ve Saray'ın Fransa hükümetine müracaat ederek Kasap'ın iadesini istediğini, Fransa hükümetinin de durumu Kasap'a "fısıldaması" üzerine Paris'ten Napoli'ye geçtiğini ve burada Mısır Hidivi İsmail Paşa ile karşılaşarak onunla

¹⁰⁹Cassape, a.g.e., s. 75-77.

¹¹⁰Cassape, a.g.e., s. 83.

¹¹¹Cassape, a.g.e., s. 84.

¹¹²Konuyla ilgili bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Beşinci Murad ile Oğlu Salahattin Efendi'yi Kaçırmak için Kadın Kıyafetinde Çırağan'a Girmek İsteyen Şahıslar, *Belleten*, VIII/32, (1944), s. 589-597; Edhem Eldem, *V. Murad'ın Oğlu Selahattin Efendi'nin Evrak ve Yazıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, I, İstanbul 2019, 66-71.

¹¹³Cassape, a.g.e., s. 79.

¹¹⁴Cassape, a.g.e., s. 78.

¹¹⁵Cassape, a.g.e., s. 78. Dört şahsın serbest bırakılmalarına dair haber için bkz. *Basiret*, no. 2093, 15 Mayıs 1877, s.1.

¹¹⁶Cassape, a.g.e., s. 80.

¹¹⁷Cassape, a.g.e., s. 92.

çalıştığını aktarır.¹¹⁸ Es, ayrıca Kasap'ın "(...) *kâh Napoli'de kâh Londra'da, kâh Cenevre'de çıkardığı hemen her nüshası ayrı ayrı renkte kağıtlara basılmış gazetelerini el altından İstanbul'a (...)*"¹¹⁹ gönderdiğini de belirtir. Ancak 1879 yılına kadar Kasap'ın Avrupa'da kendi başına bir gazete yayımladığına ve Londra ile Cenevre'de bulunduğu ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır.

1879 yılı Teodor Kasap ile Saray arasındaki "tatlı-sert" ilişkinin değiştiği yıldır. Değişimin sebebi ise 20 Mayıs 1878'de gerçekleşen Çırağan Baskını ve 8 Temmuz 1878'de Scalieri-Aziz Bey komitesinin ortaya çıkarılmasıdır. Başını Ali Suavi'nin çektiği, sayıları 150 ile 500 arasında değişen bir grup muhacir 20 Mayıs 1878 sabahı V. Murat'ı tekrar tahtta çıkarmak amacıyla Çırağan Sarayı'nı basmış ve bu girişim kanlı bir şekilde engellenmiştir.¹²⁰ 8 Temmuz 1878 tarihinde ise "fesat cemiyeti" toplantısı ihbarı üzerine Evkaf Nezareti memuru Aziz Bey'in evinin basılması sonucu V. Murat'ı tekrar tahtta geçirmeyi amaçlayan Scalieri-Aziz Bey komitesi meydana çıkarılmıştır.¹²¹ Aynı yıl içerisinde hedefinde II. Abdülhamit'in olduğu bu iki olayın en önemli sonucu Saray'ın olaylara yaklaşım tarzını değiştirmesidir. Eldem bu değişimi; Çırağan Baskını sonrası II. Abdülhamit'e karşı silah ve şiddetle saldırmaya hazır grupların var olduğu ve Scalieri-Aziz Bey komitesinin ortaya çıkarılmasının ardından kalabalık bir "hainler" çetesi imajının ortaya konularak V. Murat taraftarlarının kriminalize edilmesi¹²² şeklinde tanımlamaktadır.

1879 yılı Haziran ayında Teodor Kasap hakkında Saray tarafından bir soruşturma başlatılır.¹²³ Bu soruşturmanın sebebi ise Roma Sefareti'ne yapılan bir ihtilal ihbarıdır.¹²⁴ Bu ihbar üzerine Roma Sefareti'ne Napoli'de oldukları bilinen "fesadeden" Teodor Kasap ile Scalieri-Aziz Bey komitesinin ortaya çıkmasından sonra, önce Atina'ya geçerek komitenin önemli isimleri Scalieri ve Nakşifend Kalfa ile buluşup oradan da Napoli'ye geçen komite üyesi Ali Şefkati'nin ihtilalle bağlantılı olup olmadıkları ve Napoli ya da Roma'da "evrak-ı fesadeden" yayın yapıp yapmadıklarının araştırılması emredilmiştir.¹²⁵ Roma Sefareti'nin 22 Haziran 1879 tarihli telgrafında yapılan tüm çalışmalara karşın Kasap ve Şefkati'nin bulunamadığı belirtilerek isimlerini değiştirmiş olma ihtimaline karşın fiziki görünüşleri hakkında bilgi talebinde bulunulmuştur.¹²⁶ Bu talebe 26 Haziran 1879'da "(...) *Ali Bey'in orta boylu etine dolgunca seyrek kara sakallı bir adam olup çehresinde azıcık çiçek bozuğu olduğu ve Kasap'ın dahi kezâlik orta boylu etine dolgunca kara bıyıklı küçük gözlü az kirpikli beyaz yüzlü olduğu ve bıyıkları uzun olmayıp ağzına doğru kabarık bulunduğu (...)*"¹²⁷ bilgisiyle birlikte Ali Şefkati'nin fotoğrafı eklenerek cevap verilmiştir. 15 Temmuz 1879 tarihinde Roma Sefareti Napoli polisinin Teodor Kasap ile Ali Şefkati'yi bulamadığı bilgisini İstanbul'a iletir.¹²⁸ Bu soruşturma ve soruşturmaya sebep olan ihtilal ihbarından bir netice çıkmamıştır ancak aynı ihbar 1880 yılı başlarında bu kez Viyana Sefareti'ne yapılmıştır.¹²⁹ Kasap'ın Saray tarafından ihtilal şüphelisi olarak soruşturulmasında şüphesiz Eldem'in Çırağan Baskını ve Scalieri-Aziz Bey komitesi olayları sonrası tanımladığı "V. Murat taraftar-

¹¹⁸Es, a.g.e., s. 684-685.

¹¹⁹Es, a.g.e., s. 686.

¹²⁰Konu ile ilgili bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Va'kası", *Belleten*, VIII/29, (1944), s. 71-118; Cevdet Küçük, "Çırağan Va'kası", *DİA*, VIII, 306-309; Eldem, a.g.e., s. 79-84.

¹²¹Konu ile ilgili bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "V. Murat'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", *Belleten*, VIII/30, (1944), s. 245-328; Eldem, a.g.e., s. 89-90; Ahmet Kısa, *Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi (1876-1878)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.

¹²²Eldem, a.g.e., s. 103.

¹²³BOA, Y. PRK. HR., nr. 4/78, s. 8.

¹²⁴BOA, Y. A. HUS., nr. 163/107.

¹²⁵BOA, Y. PRK. HR., nr. 4/78, s. 8; BOA, HR.TO., nr. 95/21, s.5.

¹²⁶BOA, HR. SYS., nr. 1789/9, s. 2; BOA, Y. PRK. HR., nr. 4/78, s. 4.

¹²⁷BOA, HR. SYS., nr. 1789/9, s. 9; BOA, Y.PRK. HR., nr. 4/78, s. 7.

¹²⁸BOA, HR. TO., nr. 95/21, s.1.

¹²⁹BOA, Y. A. HUS., nr. 163/107.

larını kriminalize etme" olgusu etkilidir. Ayrıca Kasap'ın "firari"likten "ihtilalcı"liğe evrilmesinde Ali Şefkati unsuru da göz ardı edilmemelidir. Scaleri'nin II. Abdülhamit'in hekimi Spiridon Mavroyani'ye gönderdiği 28 Nisan 1879 tarihli mektuptan¹³⁰ Şefkati'nin Atina'da olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra Napoli'ye geçerek Kasap ile buluşmasının ardından ihtilal ihbarı yapılması ve soruşturmaya V. Murat taraftarı olan Kasap'ın da eklenmesi bu durumu desteklemektedir.

Napoli'de bir araya gelen Kasap-Şefkati ikilisi 26 Ekim 1879 tarihinde *İstikbal* gazetesini yayımlamaya başlarlar. Taş baskı ile hazırlanan gazete 2 sütuna 4 sayfa olarak düzenlenmiştir. Oldukça sade olan serlevhada gazetenin ismi, yayın tarihi ve numarası yer alır.¹³¹ Yayın tarihleri dikkate alındığında düzensizliğe rağmen haftalık bir yayın olmasının planlandığı söylenebilir.

Teodor Kasap'ın affedilmesinde eşinin vermiş olduğu arzuhal etkili olmuştur. Arzuhalde Kasap'ın iki yıldan beri Avrupa'da olmasından dolayı ailecek zor durumda kaldıkları, bu yüzden de affedilerek İstanbul'a gelmesine izin verilmesi talep edilmiş ve bu talep 22 Kasım 1879'da olumlu karşılanmıştır.¹³² *Stamboul* gazetesi 2 Aralık 1879 tarihli nüshasında Teodor Kasap'ın affedildiğini duyurur.¹³³ Literatürde Ebüzziya Tevfik'in II. Abdülhamit'e yazdığı bir arzuhal üzerine Kasap'ın affedildiğine dair bir bilgi yer almaktadır.¹³⁴ Tarihsiz olan bu arzuhalin Kasap'ın affedilmesi ile bir ilişkisi bulunmamaktadır. Ebüzziya Tevfik arzuhalinde Napoli'de yayımlanan *İstikbal* gazetesinin bir an önce ortadan kalkması için "affedilmiş" Kasap'ın İstanbul'a "sür'atle avdeti"nin sağlanmasını talep etmektedir.¹³⁵ Affa uğrayan Kasap, 12 Aralık 1879'da "afv ü merhamet-i seniyye-i cenab-ı mülûkâneye nâil olmasından dolayı" teşekkürlerinin II. Abdülhamit'e sunulması için Roma Sefareti'ne başvurur ve teşekkür 14 Aralık 1879'da padişaha arz edilir.¹³⁶

Teodor Kasap'ın Napoli'de Ali Şefkati ile bir araya gelmesinden sonraki yaşantısına dair kısmen de olsa bazı bilgilere Napoli Şehbenderliği'nden Roma Sefareti'ne gönderilen raporlardan ulaşmak mümkündür. 19 Aralık 1879 tarihli bir rapora göre Kasap ile Şefkati Napoli'de aynı evi paylaşmaktadır.¹³⁷ 2 Ocak 1880 tarihli raporda ise ikilinin arasında bir gerilim olduğu ve Kasap'ın Şefkati'nin yanından ayrılarak başka bir adrese (Nico Consiglio No:1) taşındığı bildirilir.¹³⁸ 6 Ocak 1880 tarihli raporda ise eski Mısır Hidivi İsmail Paşa ile ilişkilerine dair bilgi yer alır. Rapora göre Kasap'ın söylediği iddia edilen "İstanbul'da Hidivin *İstikbal*'in yayımlanmasında hiçbir ilgisi olmadığına asla inanılmayacağı" cümlesi karşısında İsmail Paşa'nın buna ilişkin bir imayı bile kabul etmediği ayrıca gazetenin yayımlandığını öğrendiğinde adamlarından birisini göndererek bu iki "entrikacı"nın hemen şehri terk etmelerini istediğini söylediği aktarılmaktadır.¹³⁹

¹³⁰Eldem, *a.g.e.*, s. 104.

¹³¹Bkz. *İstikbal*, no. 1, 26 Ekim 1879, s. 1. *İstikbal* gazetesi için ayrıca bkz. Ahmet Kısa, "Jön Türk Neşriyatında Öncü Bir Gazete: *İstikbal* ve Ali Şefkati Bey", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/5, (2016), s. 3-24.

¹³²BOA, MB. İ., nr. 51/206; BOA, İ. HR., 280/17309. Ayrıca bkz. Bkz. Elfenbein, *a.g.t.*, s. 172; Büşra Tosun Durmuş, "İstanbul'un İlk Medya Patronları: Filip Şahinyan, Teodor Kasap, Basiretçi Ali ve Ahmet Mithat Efendi", *Osmanlı İstanbul'unda Gazetecilik, İstanbul Basın Tarihi*, haz. Belkis Ulusoy, Suat Gezgin, İBB Yayınları, I, İstanbul 2023, 168.

¹³³"Grace", *Stamboul*, 2 Aralık 1879, s. 1; *La Turquie*, no. 283, 3 Aralık 1879, s. 1.

¹³⁴Kut, *a.g.m.*, s. 474; Nalcioğlu, *a.g.e.*, s. 352-353.

¹³⁵BOA, Y. EE., nr. 15/84.

¹³⁶BOA, HR. TO., nr. 134/18.

¹³⁷BOA, HR. SYS., nr. 1826/8, s. 8.

¹³⁸BOA, HR. SYS., nr. 1826/13, s. 7. İstanbul tarafından Ali Şefkati'ye İstanbul'a dönmesi karşılığında mutasarrıflık teklif edildiği ve bu teklifi Şefkati'nin reddettiği bilinmektedir. Bkz. BOA, HR. SYS., nr. 1826/3. Benzer bir teklifin Teodor Kasap'a da yapılmış olması ve Kasap'ın da bunu kabul etmesi gerginliğin sebebi olabilir. Keza Hikmet Feridun Es'in aktardığı "(...) Aristidi Paşa, Avrupa'dan Kasap'ı İstanbul'a davet ederken burada memleket maarif ve irfanı namına yapılacak bazı büyük miyasta neşriyatın başında bulunmak üzere çağrıldığını da bildirmişti (...)" ifadeleri de bu teklifi doğrular niteliktedir. Bkz. Es, *a.g.e.*, s. 687. Ancak bu bilgiyi doğrulayan başka bir kaynak bulunmamaktadır.

¹³⁹BOA, HR. SYS., nr. 1826/13, s. 4.

Affedilen Kasap, İstanbul'a dönmek üzere 19 Ocak 1880 Pazartesi günü Napoli'den Messageries Kumpanyası vapuruyla hareket eder¹⁴⁰ ve 26 Ocak 1880 Pazartesi günü yaklaşık iki buçuk yıl aradan sonra İstanbul'a ayak basar.¹⁴¹

Teodor Kasap'ın İstanbul'a dönüşünden sonraki hayatına dair bilgiler, önce Saray'da seresvâbî muavinliğine atandığı,¹⁴² kısa süre sonra serkâtib-i hazret-i şehriyârî unvanıyla Saray kütüphanesine alındığı¹⁴³ ve ömrünün sonuna kadar burada görev yaptığı ile sınırlıdır. Bazı arşiv belgelerinden, onun geri kalan ömründeki bazı ayrıntılar hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Örneğin Sultan Hamid tarafından kendisine 30 Aralık 1881 tarihinde dördüncü rütbeden Osmanlı nişanı verilmiştir.¹⁴⁴ Üç yıl sonra nişanı üçüncü dereceye yükseltilmiştir.¹⁴⁵ Teodor Kasap 1891 yılı Mayıs ayında sağlık sorunları yaşamış ve hava değişimi için ailesiyle birlikte Bursa'ya gitmiştir.¹⁴⁶ 1892 yılında yeni bir ev inşaatına başlamış ancak yeterli parası olmadığı için inşaatı tamamlayamadığından Saray'dan yardım istemiştir. Bir mimar kalfasına yaptırılan keşif neticesinde evin tamamlanması için 85.000 kuruş (850 lira) gerektiği tespit edilmiştir. Kasap 18 Eylül 1892 tarihli arzuhalı ile keşif sonucu ortaya çıkan meblağın çok fazla olduğunu kendisine 300 lira kadar bir meblağın yeterli olacağını daha önce de belirttiğini ve şimdiye kadar harcadığı paranın heba olmaması için konunun sonuçlandırılmasını talep etmiştir.¹⁴⁷

Teodor Kasap'a dair literatürde var olan çelişkili bilgilerden biri de ölüm tarihidir. Sicill-i Osmani Zeyli'nde Kasap'ın ölüm tarihi 1905 olarak verilmiştir.¹⁴⁸ Turgut Kut ise Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ölüm kütük defterini kaynak göstererek "Theodoros Serafim Kasapis" in 5 Haziran 1897'de,¹⁴⁹ Tarinas ise 13 Temmuz 1897'de öldüğünü belirtir.¹⁵⁰ Bununla ilgili doğru bilgiyi, onun nefes darlığı sebebiyle 25 Temmuz 1897 günü öldüğünü bildiren *İkdam*'ın haberinden öğrenmekteyiz.¹⁵¹ 1891 Mayıs ayında hava değişimine ihtiyaç duymasını sağlayan sağlık sorununun nefes darlığı olması da ihtimal dahilindedir. Teodor Kasap'ın hastalığının seyrine dair çıkarım yapabilmeyi sağlayan bir diğer kaynak ise maaş defteridir. Rumi 1313 tarihli maaş defterine göre "Kitâbet odası memuru Teodor Efendi"nin Mayıs 1313 (Mayıs-Haziran 1897) ayı maaşını oğlu Aleko Kasap tahsil etmiştir.¹⁵² Buradan hareketle Kasap'ın sağlık sorunlarının vefatından önceki birkaç ayda çalışmasına engel oluşturacak kadar ağırlaştığını söylemek mümkündür.

¹⁴⁰BOA, Y. A. HUS., nr. 163/68.

¹⁴¹*Stamboul*, 27 Ocak 1880, s. 1; *La Turquie*, no. 20, 27 Ocak 1880, s.1. bazı kaynaklar Kasap'ın İstanbul'a geliş tarihini 1881 olarak aktarmaktadır. Bkz. Kut, a.g.m., s. 474; Tarinas, "Kasapoğlu (Kasap), Theodore", s. 531. Bu tarihin tashih edilmesi gerekmektedir. Ayrıca Ebüzziya'nın arzuhalinin de 22 Kasım 1879 ile 19 Ocak 1880 arasında tarihlendirilmesi mümkündür.

¹⁴²Es, a.g.e., s. 687; Til, a.g.e., s. 541.

¹⁴³Es, a.g.e., s.688; Tarinas, "Osmanlı Devri İstanbul ve İzmir Rum Mizah Basını", s. 128; Kut, a.g.m., s. 474.

¹⁴⁴BOA, MB. İ., nr. 89/1. Ayrıca bkz. Tosun Durmuş, a.g.m., s. 168.

¹⁴⁵BOA, İ. DH., nr. 934/73992.

¹⁴⁶BOA, Y. PRK. AZJ, nr. 19/20.

¹⁴⁷BOA, Y. MTV, nr. 66/54.

¹⁴⁸Mehmet Zeki Pakalın, "Teodor Kasap", *Sicill-i Osmani Zeyli*, haz. Ali Aktan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVIII, Ankara 2009, 46. İhsan Sungu çalışmasında 1905 tarihini zikretmemesine karşın çalışmanın başlığında bu tarih yer almaktadır. Bkz. Sungu, a.g.m., s. 37-40.

¹⁴⁹Kut, a.g.m., s. 474-475.

¹⁵⁰Tarinas, a.g.m., s. 128.

¹⁵¹"Mabeyn-i Hümayun mütercimlerinden ve Kütüphane-i Hümayun memurlarından Teodor Kasap Efendi birkaç seneden beri muzdarip olduğu diyk-ı sadr illetinden müte'essiren altmış üç yaşında olduğu halde geçen Pazar günü vefat edip Beşiktaş kabristanında defnolunmuştur." (*İkdam*, no. 1087, 28 Temmuz 1897, s. 3). Literatürde zikredilen üç tarih içerisinde Tarinas'ın doğru tarihi tespit ettiğini söylemek mümkündür. 25 Temmuz 1897 tarihi Rumi Takvim'de 13 Temmuz 1313 tarihine denk gelmektedir. Tarinas'ın tespit ettiği tarihin Rumi tarih olduğu ve Miladi tarihe çevirmediği söylenebilir.

¹⁵²BOA, HH. d., nr. 6861.

Sonuç

Osmanlı topraklarında 1870 yılında başlayan Türkçe mizah basını serüveni içerisinde Teodor Kasap ayrıcalıklı bir yerde durmaktadır. *Diyojen* ile başlayıp *Çingiraklı Tatar* ile devam eden ve *Hayal* ile son bulan yayıncılık hayatında Kasap, mizah dergiciliği standartlarını belirleyen isimlerden birisi olması hasebiyle Türk Basın Tarihi açısından önemli bir figürdür.

Teodor Kasap'ın 29 Mart 1877 tarihinde cezaevine girmesinden 3 Ekim 1877 tarihinde İstanbul'dan kaçışına kadar geçen süre zarfında hem Kasap hem de Türk Basın Tarihi açısından yaşanan en önemli olay kuşkusuz hem Türkçe hem de Türkçe dışı mizah dergilerinin kapanmasıdır. II. Abdülhamit döneminde Osmanlı coğrafyasında mizah dergisi yayımlanmasına izin verilmemesine karşın yurtdışında önemli bir muhalif basın gelişmiştir. Tam olarak bu sürecin müsebbibi olmasa da Temmuz 1877 tarihinde Osmanlı topraklarında mizah dergilerinin sahneden çekilmesinde Kasap'ın dava sürecinin nispeten etkili olduğu iddia edilebilir ki Ahmet Mithat Efendi'nin konuyla ilgili ifadeleri bu iddiayı desteklemektedir. Cezaevinde geçirdiği altı aylık süreci Kasap'ın hayatı açısından mücadele dönemi olarak tanımlamak mümkündür. İstinaf süreciyle özgürlüğü için savaşıırken bir yandan dergisi *Hayal*'i de yayımlamak için mücadele vermektedir. Önce İstinaf Mahkemesi'nin cezasını onaması ardından da dergisini kapatmayı kabul ettiği Kasap'ın iki cephede de mücadeleyi kaybettiğini göstermektedir. Bu dönemin Teodor Kasap'ın kişisel tarihi açısından önemi ise *Hayal*'in 30 Haziran 1877'de son nüshası ile Türkçe mizah dergisi yayıncılığının sona ermesidir. Bu dönemdeki bir diğer gelişme ise Osmanlı-Rus savaşı sebebiyle 1864 Matbuat Nizamnamesi'nin askıya alınışıdır.

Paris'e kaçışıyla başlayan Kasap'ın "fırari"lik hayatını Türk Basın Tarihi açısından önemli kılan unsur ise bu dönemde kaleme aldığı kitaptır. Türk Basın Tarihi literatürü tarafından neredeyse hiç ele alınmamış bu kitap II. Abdülhamit yönetimi karşısında yurtdışında gelişen muhalefetin düşünsel iklimini anlama noktasında önemli bir kaynaktır. Kasap'ın kişisel tarihi açısından ise bu eser onun İstanbul'un gözünde "ihtilalci"liğe evrilmesini sağlayan vesikadır. Sabık hükümdar V. Murat taraftarlığını yayımladığı eseri ile net bir şekilde ortaya koyması, İstanbul'da V. Murat taraftarlığını gönül bağlılığından fiiliyata dönüştüren Çırağan Baskını ve Scalieri-Aziz Bey komitesi gibi girişimlerden sonra Kasap'ı bir anlamda siyasi bir karaktere dönüştürmüş ve kalem yerine silah tutabileceği ihtimalini gündeme getirmiştir. Bu ihtimali güçlendiren bir diğer olgu ise Ali Şefkati ile Napoli'de yayımlamaya başladıkları *İstikbal* gazetesidir. Düzenli bir yayın periyodu yakalayamamasına karşın gazete II. Abdülhamit'e karşı muhalefetin önemli bir parçası haline gelmiştir.

26 Ocak 1880 tarihinde İstanbul'a dönen Teodor Kasap'ın tekrar yayıncılığa başlamaya dair planları olma ihtimali yüksektir. Hatta böyle bir teklif ile yurda dönüş kararı almış dahi olabilir. Ancak ömrünün sonuna kadar Saray kütüphanesinde matbaacılıktan ve gazetecilikten uzak bir hayat geçirmiştir.

25 Temmuz 1897'de vefat eden Teodor Kasap'ın 63 yıllık hayatının neredeyse 20 yılını şekillendiren olgunun II. Abdülhamit ile ilişkisi olduğu söylenebilir. 1873 yılında Pinti Hamit oyunuyla başlayan süreç 1877 yılında dava süreci ve 1880'den sonra da kütüphaneciliğini yapması ile devam etmiştir. Özellikle hayatının son 17 yılı Teodor Kasap'ın hem kişisel tarihi hem de yayıncılık serüveni açısından "suskunluk" dönemidir ki bu dönemde bir anlamda hayatının önemli bir kısmını şekillendiren II. Abdülhamit'in iktidarına ve iradesine teslim olmuştur. Kasap'ın kişisel tarihinin son 17 yılının genel seyrini II. Abdülhamit döneminde muhalefeti pasifize etme siyasetinin bir örneği olarak göstermek mümkündür.

Türk Basın Tarihi açısından Teodor Kasap özelinde söylenebilecek bir diğer husus ise ilgili literatürde olgusal bilgilerin güvenilir olmadığı ve bu bilgilerin soruşturulmadan tekrarlandığıdır. Bu durumun doğurduğu en temel sonuç ise yanlış ve eksik bilgilerin yapılan her çalışma ile kemikleşmesi ve bir anlamda kanona dönüşmesidir. Var olan bilginin birebir tekrarlanması başta güvenilirlik sorunu yaratmasının yanı sıra belli olguların ve kaynakların göz ardı edilmesine de yol açmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Gökhan Demirkol (Doç. Dr.)
Author Details	¹ Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Sinema Televizyon Bölümü, Çankırı, Türkiye
	0000-0003-0672-0992 gokhand06@yahoo.com

Kaynakça | References

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.): 1789/9; 1826/8; 1826/13.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.): 95/21; 134/18.

Hazine-i Hassa Hassa Defterleri (HH. d.): 6861.

İrade Dahiliye (İ. DH.): 752/61399; 934/73992.

İrade Hariciye (İ. HR.): 280/17309.

Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri (MB. İ.): 51/206; 89/1.

Satın Alınan Evrak Cahit Baysun Evrakı (HSD. CB.): 2/9.

Yıldız Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZJ): 19/20.

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE.): 79/61; 15/84.

Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. HR.): 4/78.

Yıldız Hususi Maruzat (Y. A. HUS.): 163/107; 163/68.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV): 66/54.

Süreli Yayınlar

Basiret.

Ceride-i Havadis.

Gazette de Lorraine.

Hayal.

İkdam.

İstikbal.

Kölnische Zeitung.

L'indépendant.

La Figaro.

La France.

La Turquie.

Le Charivari.

Le Gaulois.

Le Temps.

Münchener Tagblatt.

Schwäbischer Merkur.

Stamboul.

Takvim-i Vekayi.

The Bradford Daily Telegraph.

The Manchester Courier.

The Western Times.

Vakit.

Kitap ve Makaleler

Ahmet Mithat, *Üss-i İnkılap*, Takvim-i Vekayi Matbaası, II, İstanbul 1295.

Anastasiadou, Meropi, XIX. Yüzyıl İstanbul'unda Rumlar, çev. İsmail Yerguz, Alfa Yayınları, İstanbul 2023.

Ayverdi, Samiha, *Arkamızda Dönen Dolaplar*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2012.

Balta, Evangelia, *Karamanlı Yazınsal Mirasının Ocaklarında Madencilik*, çev. Ayşe Nihal Akbulut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

Bibliographie de la France, Partie 1, Bibliographie Officelle, Paris 1878.

Bibliotheca Historica oder systematisch geordnete Übersicht der in Deutschland und dem Auslande auf dem Gebiete der gesammten Geschichte neu erschienenen Bücher, Göttingen 1878.

Bir Devrin Tarihi, Selanik Vali-i Sabıkı Nazım Paşa'nın Hatıraları, Arba Yayınları, İstanbul 1992.

Birinci, Ali, *Tarihin Gölgesinde, Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zat*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001.

British Museum Catalogue of Printed Books, William Clowes and Sons, London 1885.

Cassape, Theodore, *Lettres a Son Excellence Said Pacha, general de divison, chef de la maison militaire de sa majesté impériale le Sultan Abd-ul-hamid II, ministre de la marine impériale ottomane, directeur des écoles impériales militaires, etc. Premiere lettre*, Imp. Victor Goupy, Paris 1877.

Çapanoğlu, M. Süleyman, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1970.

Çeviker, Turgut, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I*, Adam Yayınları, İstanbul 1986.

Demirkol, Gökhan, "Zincirli Hürriyet: Teodor Kasap'ın Kanun-i Esasi ile İmtihanı", *Belgi Dergisi*, sayı 25 (2023), 209-233.

"Dersaadet'te ve Memalik-i Şahanede tab' ve neşr olunan her nev'i gazete ve evrak-ı havadis-i mülkiye ve politikiye tab' ve neşri hakkında bu kere tanzim olunan nizamnamedir", *Düstur*, Tertip I, II, s. 220-226.

Durmuş, Büşra Tosun, "İstanbul'un İlk Medya Patronları: Filip Şahinyan, Teodor Kasap, Basiretçi Ali ve Ahmet Mithat Efendi", *Osmanlı İstanbul'unda Gazetecilik*, İstanbul Basın Tarihi, haz. Belkıs Ulusoy, Suat Gezgün, İBB Yayınları, I, İstanbul 2023, s. 152-185.

Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, haz. Yakup Öztürk, Kapı Yayınları, İstanbul 2019.

Eldem, Edhem, V. Murad'ın Oğlu Selahattin Efendi'nin Evrak ve Yazıları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, I, İstanbul 2019.

Elfenbein, Madeleine, *No Empire for Old Men: The Young Ottomans and the World, 1856-1878*, The University of Chicago, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Chicago 2017.

Erdem, Yahya, "Basın ve Sansür: Hayal'in Tatilleri", *Müteferrika*, sayı 14 (1998), 3-30.

Es, Hikmet Feridun, *Tanımadığımız Meşhurlar*, haz. Selçuk Karakılıç, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.

Gallage, A., *Two years of the Eastern Question Vol. II*, Samuel Tinsley, London 1877.

Gedeon, Manouil, *Bir Tarihinin Notları 1800-1913*, Atina 1932.

Gerçek, Selim Nüzhet, *Türk Gazeteciliği*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Vakfı Yayınları, II, Ankara 1996.

II. Abdülhamid'in İlk Mâbeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hâtırâtı 1876-1887, haz. Davut Erkan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, II, Ankara 2022.

İnuğur, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2005.

İskit, Server, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, Ankara 1943.

İz, Fahir, "Teodor Kasap", *Encyclopaedia of Islam*, IV, 681-682.

Jeltjakov, A. D., *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara 1979.

Kabacalı, Alpay, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1990.

"Kanun-i Esasi", *Düstur*, Tertip I, IV, s. 4-20.

Kısa, Ahmet, "Jön Türk Neşriyatında Öncü Bir Gazete: İstikbal ve Ali Şefkati Bey", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII, sayı 5, (2016), 3-24.

- _____, *Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi (1876-1878)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.
- Koloğlu, Orhan, *Türkiye Karikatür Tarihi*, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005.
- Kut, Turgut, "Teodor Kasap", *DİA*, XL, 473-475.
- Kutay, Cemal, *Nelere Gülerlerdi?*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Küçük, Cevdet, "Çırağan Vak'ası", *DİA*, VIII, 306-309.
- Mildanoğlu, Zakarya, *Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Nalcioğlu, Belkis Ulusoy, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.
- Namık Kemal'in Husûsi Mektupları II, haz. Fevziye Abdullah Tansel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Oymak, Alparslan, *Osmanlı Mizahında Teodor Kasap (Diyojen, Çingiraklı Tatar ve Hayal Gazeteleri Üzerine Bir İnceleme)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.
- Özdiş, Hamdi, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Pakalın, Mehmet Zeki, "Teodor Kasap", *Sicill-i Osmani Zeyli*, haz. Ali Aktan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVIII, Ankara 2009.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Sungu, İhsan, "Teodor Kasap (1835-1905)", *Müteferrika*, sayı 14, (1998), 37-40.
- _____, *Namık Kemal*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.
- Tanör, Bülent, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, I, İstanbul 1985, 10-26.
- Tarinas, Stranis, "İstanbul'daki Türk Gazetelerinin Yunanlı Editörleri ve Gazetecileri", *Yunan Basını 1784'ten Günümüze, Tarihsel ve Kuramsal Yaklaşımlar, Uluslararası Konferans Bildirileri*, ed. Loukia Droulia, Atina 2005, s. 126-134.
- _____, "Kasapoğlu (Kasap), Theodore", *Yunan Basın Ansiklopedisi 1784-1974*, II, Atina 2008, 529-531.
- _____, "Osmanlı Devri İstanbul ve İzmir Rum Mizah Basını", *Kebikeç*, sayı 50 (2020), 125-142.
- Til, Enis Tahsil, *Gazeteler ve Gazeteciler*, haz. İbrahim Şahin, Cümle Yayınları, Ankara 2015.
- Uygun, Süleyman, *Osmanlı Sularında Rekabet, Mesajeri Maritim Vapur Kumpanyası (1851-1914)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Va'kası", *Belleten*, VIII, sayı: 29, (1944), 71-118.
- _____, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", *Belleten*, VIII, sayı: 30, (1944), 245-328.
- _____, "Beşinci Murad ile Oğlu Salahattin Efendi'yi Kaçırarak için Kadın Kıyafetinde Çırağan'a Girmek İsteyen Şahıslar", *Belleten*, VIII, sayı: 32, (1944), 589-597.

Kaynak Kişiler

Zakarya Mildanoğlu, Görüşme tarihi: 02.02.2024.

